

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

Кафедра української мови та славістики

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ, ВСТАВНИМИ І
ВСТАВЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ У ПРОЗІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО:
СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНИЙ І ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

**Спеціальність:
014.01 Середня освіта
(Українська мова та література)**

**магістрантки групи мСОУМ-21
Дуди Марії Олегівни
Науковий керівник –
кандидат філологічних наук, доцент
Бабій Ірина Михайлівна**

**Робота захищена з оцінкою:
Національна шкала: _____
Кількість балів: __ Оцінка ECTS: __**

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	8
1.1. Поняття «просте ускладнене речення».....	8
1.2. Поняття про відокремлення. Причини та умови відокремлення	10
1.3. Відокремлення другорядних членів речення	14
1.3.1. Відокремлення означень	14
1.3.2. Відокремлення прикладок.....	19
1.3.3. Відокремлення додатків	22
1.3.4. Відокремлення обставин	23
1.3.5. Відокремлення уточнювальних членів речення	27
1.4. Речення, ускладнені вставними і вставленими конструкціями.	29
1.4.1. Вставні слова та словосполучення.....	29
1.4.2. Вставні речення.....	35
1.4.3. Поняття про «вставлення», «вставлені конструкції».....	37
РОЗДІЛ 2 ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ В РОМАНІ «ДВАНADЦЯТЬ, АБО ВИХОВАННЯ ЖІНКИ В УМОВАХ, НЕ ПРИДАТНИХ ДО ЖИТТЯ»: ГРАМАТИКО-ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ	40
2.1. Умови відокремлення та вживання відокремлених означень у романі ...	40
2.2. Відокремлені прикладки у творі.....	43
2.3. Відокремлені додатки	44
2.4. Відокремлені обставини	45
2.5. Відокремлені уточнювальні члени речення	49
РОЗДІЛ 3 РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМИ І ВСТАВЛЕНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ У ПРОЗІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	51
3.1. Речення зі вставними компонентами. Семантико-функціональні різновиди вставних одиниць	51
3.2. Вставні речення.....	53
3.3. Речення зі вставленими компонентами. Структура та семантика вставлених конструкцій.....	54

РОЗДІЛ 4 ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ТА ВСТАВНИХ, ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	60
4.1. Опрацювання теми «Відокремлені члени речення» на уроках української мови у школі.	60
4.2. Особливості вивчення теми «Вставні слова (словосполучення, речення)» на уроках української мови.	66
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ.....	75

ВСТУП

Просте речення може ускладнюватися однорідними членами речення, відокремленими членами, звертаннями, вставними і вставленими конструкціями. Часто вживані в мові ускладнювальні компоненти: відокремлені члени речення, вставні і вставлені конструкції.

Відокремлення – це «особливе логічно-сміслове та інтонаційне виділення в реченні другорядних членів з метою посилення їхньої семантики» [13, с. 204].

Відокремлені члени речення – це інтонаційно наголошені в реченні другорядні члени речення для посилення їхнього змісту або для пояснення, конкретизації пов'язаного з ними слова. Ними можуть бути всі другорядні члени речення

Відокремлення в усному мовленні завжди реалізується у відокремлювальній інтонації, паузах, тоді як у писемному мовленні його графічно позначають здебільшого комою (комами), дефісом (відокремлені прикметники) або тире.

Мовознавець П.С. Дудик вказує, що «визначальною *причиною відокремлення* другорядних членів речення є те, що мовець, пишучи або висловлюючись усно, може за допомогою відокремлення актуалізувати (акцентувати), виділити, поставити в центр уваги, посилити певну частину речення» [13, с. 204].

«Вставні і вставлені компоненти здебільшого диференціюють за ознакою модальності. Вставні слова, словосполучення, речення є одним із найпоширеніших засобів вираження суб'єктивної модальності. Вставлені конструкції репрезентують об'єктивну модальність» [51, с.166].

Активно застосовують семантико-стилістичні можливості цих ускладнювальних компонентів письменники у своїх художніх текстах. Поширені речення з відокремленими членами, вставними і вставленими конструкціями у прозових творах сучасної української письменниці Ірен Роздобудько.

Твори письменниці різні за жанрами, адресовані різновіковій аудиторії і мають свого читача, сьогодні вони особливо популярні. Ірен Роздобудько –

авторка поетичних і прозових творів. Їх «зіставлення показує, що вони існують не як паралельні світи, а в єдиному просторі» [19, с. 339]. Творчий шлях письменниці почався з детективного роману «Пастка для жар-птиці» («Мерці») (2000); потім психологічний трилер «Ескорт у смерть» (2002), авантурний детектив «Останній діамант міледі» (2006). У наступні роки надруковано більше ніж двадцять творів: романи «Ранковий прибиральник» (2005), «Шості двері» (2005), «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» (2006), «Амулет Паскаля» (2005), «Дві хвилини правди» (2008), «Все, що я хотіла сьогодні...» (2008), «Перейти темряву» (2010), «Якби» (2012), «Неймовірна» (2022); психологічну драму «Гудзик» (2005), роман-алюзію «Зів'ялі квіти викидають» (2006), комедію абсурду «Оленіум» (2007), публіцистичне есе «Переформулювання» (2007), збірку оповідань «Гра в пацьорки» (2009), настроєві дорожні нотатки «Мандрівки без сенсу і моралі» (2011).

Ірен Роздобудько – переможниця Всеукраїнського конкурсу «Коронація слова» (2000), лауреат цього конкурсу у 2001, 2005, 2011 (у жанрі кіносценарію), переможниця Міжнародного конкурсу дитячої літератури «Портал», має відзнаку «Золоті письменники України» (2012).

Актуальність дослідження. У сучасній філологічній літературі творчість письменниці мало досліджена, тільки з'являються наукові розвідки про життя і творчість. Відповідно наша праця, присвячена розгляду мови творів Ірен Роздобудько, є *актуальною*.

Тема нашого дослідження – «Речення з відокремленими членами, вставними і вставленими компонентами у прозі Ірен Роздобудько: семантико-граматичний і лінгводидактичний аспекти».

У сучасній лінгвістиці відокремлені члени речення та вставні компоненти активно вивчали такі науковці: К.Ф. Шульжук, Н.В. Гуйванюк, І.Р. Вихованець, О.В. Кульбабська, П.С. Дудик, Р.О. Христіанінова, С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко, Л.В. Прокопчук та інші.

Об'єкт дослідження – художнє мовлення.

Предмет магістерської роботи – відокремлені члени речення і вставні компоненти, виявлені у прозі Ірен Роздобудько.

Джерельна база. Матеріалом для дослідження послужить роман Ірен Роздобудько «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя». Матеріал карткувався за виданням: Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя». Роман. 3-тє вид. Київ: Нора-друк, 2015. 223 с.

Мета магістерської роботи – описати структурні особливості та функціонування відокремлених членів речення і вставних компонентів, виявлених у романі Ірен Роздобудько «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя»; розглянути методику вивчення відокремлень та вставлень у шкільному курсі української мови.

Зазначена мета передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) розглянути теоретичні основи вивчення відокремлених членів речення і вставних компонентів у сучасному мовознавстві;
- 2) описати умови відокремлення другорядних членів речення;
- 3) виявити відокремлені члени речення та вставні компоненти в романі Ірен Роздобудько «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя»;
- 4) описати граматичні особливості виявлених відокремлених членів речення та охарактеризувати умови їх відокремлення у романі;
- 5) охарактеризувати семантичні групи вставних слів і словосполучень у романі;
- 6) описати значення та особливості вживання вставлених компонентів у романі;
- 7) розглянути особливості функціонування відокремлених членів речення та вставних конструкцій у романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя»;
- 8) описати методику та особливості вивчення відокремлених членів речення і вставних компонентів на уроках української мови у школі.

При написанні магістерської роботи застосуємо такі **методи та прийоми**: описовий; структурний; функціонально-стилістичний; карткування.

У результаті здійсненого аналізу та спостережень нами зібрано 280 карток.

Практична цінність роботи.

Матеріали та результати виконаної роботи можна застосувати на заняттях української мови (при вивченні розділів «Синтаксис», «Стилістика», зокрема тем «Просте ускладнене речення», «Відокремлені члени речення», «Вставні і вставлені конструкції» та ін.).

Матеріали роботи можна використати також у позакласній роботі (на засіданнях лінгвістичного гуртка, факультативах).

Апробація результатів дослідження. Результати здійсненого дослідження апробовано на Всеукраїнській студентській та учнівській науковій інтернет-конференції «Актуальні питання сучасної філології та журналістики» у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (2025 р.), опубліковано тези у збірнику матеріалів конференції.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури і джерел. Загальний обсяг роботи – 79 сторінок.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.

1.1. Поняття «просте ускладнене речення»

Енциклопедія "Українська мова" просте ускладнене речення визначає як "синтаксичну конструкцію, що характеризується синтаксичними і семантичними зв'язками та відношеннями, які доповнюють зв'язки і відношення між членами простого неускладненого речення. До ускладнених простих речень традиційно відносять речення з відокремленими членами, однорідними членами, звертаннями, вставними і вставленими компонентами" [47, с. 690]. Таке розуміння наявне в різних підручниках та посібниках. Спробу розмежувати прості ускладнені та неускладнені речення робить К.Ф. Шульжук: "З урахуванням наявності предикативного ядра та супровідних компонентів виділяють формально неускладнені та формально ускладнені речення.

Прості формально неускладнені речення – речення з усіма другорядними членами, що не є однорідними або відокремленими" [51, с. 65-66].

Прості формально ускладнені речення – «речення, у яких наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання" [51, с. 65-66].

К.Ф. Шульжук зауважує, що «на відміну від формально-синтаксичного елементарного речення, просте ускладнене речення ніколи не відповідає його предикативному мінімуму й тій частині простих поширених речень, до складу яких входять лише іменникові компоненти, зумовлені валентністю присудка. На його думку, будь-яке ускладнення з граматичного погляду відбувається внаслідок субординації чи координації. Відокремлені другорядні члени, виражені дієприкметниковими, дієприслівниковими, порівняльними, прийменниково-іменниковими зворотами, розширюють і ускладнюють структуру простого речення на основі субординації (кожен такий компонент

синтаксично підпорядковується якомусь членові елементарної структури). Ускладнення на основі координації – це ускладнення однорідними, уточнювальними, пояснювальними членами» [51, с. 151-152].

«Ускладнене речення – особливий структурний різновид простого речення. Під ним розуміють таке просте речення, яке ускладнюється однорідними членами речення, звертанням, відокремленими зворотами, вставними і вставленими конструкціями. Таким чином, просте ускладнене речення може мати у своєму складі різні способи ускладнення, які не можуть бути зведені до одного спільного знаменника» [13, с. 124].

«Із семантико-синтаксичного погляду простими ускладненими є речення з наявними синтаксемами не валентного характеру, що не зумовлюються семантико-синтаксичною валентністю предиката. Тому в цьому аспекті ускладнення охоплює ширше коло конструкцій» [51, с. 150].

«Із синтаксичного погляду ускладненими є речення, в структурі яких наявні два основні типи синтаксичних зв'язків: додаткова предикативність і внутрішньорядні відношення» [51, с. 150].

«Напівпредикативність (додаткова предикативність) має два види: пряму і непряму.

1. «Пряма напівпредикативність. Реалізується як власне напівпредикативність і додаткова дієслівна предикативність:

а) власне напівпредикативність. Це синтаксичні відношення між відокремленим членом речення, вираженим іменною частиною мови, та пояснюваним ним субстантивним членом речення, напр.: *Її очі, широкі й розкриті, прикулися до чорної небесної глибини* (Ю. Смолич); *Так ми й сиділи у тихій кімнаті, в мирній розмові – людина і птиця* (А. Малишко)» [51, с. 150-151];

б) «додаткова дієслівна предикативність. Утворюється відокремленими членами речення, вираженими дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами. Відрізняється від власне напівпредикативності тим, що передбачається дієслівною належністю, вказуючи на активну ознаку суб'єкта,

напр.: *Село Бидлівці, як і кожне подільське село, розташувалося на пагорбі, спадаючи слободами в долини, до ставів* (Ю. Смолич); *Там-сям крізь крони проривалися сонячні промені, влягаючись на опалі листя рухливими жовтими латками* (К. Пісоцький)» [51, с. 151].

2. «Непряма напівпредикативність має два різновиди: згорнута і прихована:

а) згорнута напівпредикативність. Властива субстантивним зворотам (відокремленим додаткам), що можуть бути розгорнуті в суб'єктно-предикатну конструкцію, напр.: *А я не знаю нічого ніжнього, окрім берези* (Леся Українка); *Опріч Гафійки, було ще два наймити* (М. Коцюбинський)» [51, с. 151];

б) прихована (відображена) напівпредикативність. Властива конструкціям, у яких наявні спільні присудки, тобто одна частина повторює (відображає) зміст іншої, напр.: *Степан згадував, хоча й не часто, рідне село* (В. Підмогильний); *Через душі, мов через вокзали, гуркотять состави почуттів* (В. Симоненко)» [51, с. 151].

Внутрішньорядні відношення в основному виявляються в реченнях з однорідними членами.

Науковці вказують, що прості ускладнені речення мають «проміжне місце між простими і складними реченнями. За структурою до простих речень ближчі речення, ускладнені однорідними членами та звертаннями, до складних – зі вставними і вставленими конструкціями. Центральне місце посідають речення з відокремленими членами» [4, с. 124].

1.2. Поняття про відокремлення. Причини та умови відокремлення

Відокремлення – особливе логічно-сміслові та інтонаційне виділення в реченні другорядних членів з метою посилення їхньої семантики.

«Будь-яке просте ускладнене речення монопредикативне – має одну граматичну основу. Водночас воно може бути розгалуженим, ускладненим і семантично, і синтаксично. Наприклад, речення *Село, зачароване зоряним*

небом, хороше синіє розкиданими хатками (М. Стельмах) сформоване з двох визначальних частин, які сукупно передають ускладнене повідомлення. Одна його частина – синтаксично основна, провідна, предикативна (*Село... хороше синіє розкиданими хатками*), друга – синтаксично залежна від першої, додаткова, напівпредикативна (*зачароване зоряним небом*). З морфологічного погляду це дієприкметниковий зворот, який виконує функцію поширеного відокремленого означення» [13, с. 204].

«Ні теоретично, ні практично не послуговуються термінами «відокремлені прості речення» чи «відокремлені складні речення». Відокремлюватись може тільки певна частина простого речення – вживаного самостійно або у складі предикативної частини складного речення» [13, с. 204].

У відокремленій частині речення «не існує еліптичності, випущення одного з елементів звороту. Це зумовлено винятковою семантичною щільністю всіх слів у ньому. Відокремлення має слугувати одним із засобів економного висловлення. Це стосується, зокрема, дієприкметникових, прикметникових (ад'єктивних) і дієприслівникових зворотів, які словесно стисліші, ніж синонімічні їм підрядні речення: *Це був величезнийстарий орел, злинялий від сонця й негоди* (О. Донченко) і *...який злиняв від сонця й негоди* (одне слово замість двох). Відокремлення надає одній із частин речення більшої комунікативної значеннєвості, посилює важливість змісту синтаксично другорядної частини, а через неї і змісту всього простого ускладненого речення.

При відокремленні активізуються, поглиблюються змістовий і синтаксичний зв'язки між *означувальним* (пояснювальним, залежним, підпорядкованим) і *означуваним* (пояснюваним, незалежним, підпорядковувальним) *сегментами* (елементами, частинами) простого ускладненого речення» [13, с. 205].

«Відокремленими можуть бути повнозначні слова або різноманітні поєднання повнозначних слів. Повнозначне слово відокремлюється лише тоді, коли виконує синтаксичну функцію окремого члена речення: *Схопився руками за гриву, сподіваючись, що кінь доведе до загону* (Ю. Яновський); *«І втомивсь я,*

одинокій, на самій дорозі (Т. Шевченко). Однослівна відокремленість – малопоширене явище, особливо у випадках відокремлення означень і обставин. Не підлягає відокремленню слово, яке не самотійно, а тільки в поєднанні з іншим словом (словами) формує певний член речення. Тому не може відокремлюватися будь-яка частина ускладненого другорядного члена речення – означення, прикладки, обставини чи додатка» [13, с. 204].

У реченні «відокремлення здебільшого однинне, якщо йдеться про виділення мовних зворотів, іменників-прикладок, і множинне (дво- і кількаелементне), коли стосується прикметників. Рідко простежується відокремлення двох дієприкметникових зворотів і часто кількох одиничних прикметників: *Ішли між стін, грубо зложених з сірого каменю, вишитих блідими перами папороті* (М. Коцюбинський) – два дієприкметникові звороти, що становлять відокремлені поширені означення; *Високо... стояв місяць, ясний, блискучий, повний* (І. Нечуй-Левицький) – три відокремлені прикметники-означення» [13, с. 205].

«Відокремлення категоріально не впливає на основну сутність речення як провідної комунікативної одиниці: речення зберігає її і без відокремленого другорядного члена (членів), бо залишається його синтаксично домінуюча частина – підмет і присудок у двоскладному реченні або головний член в односкладному. Присудок від підмета чи підмет від присудка не може бути відокремлений, бо це зруйнує й саме речення як своєрідну мовну одиницю» [13, с. 204].

«Явище відокремлення завжди у певний спосіб морфологічно оформлене, зумовлене певними смисловими мотивами, комунікативно і стилістично зорієнтоване. Прикметниковий, прикладковий, дієприкметниковий чи дієприслівниковий зворот – це тільки один член речення: відокремлене означення чи відокремлена обставина, що не підлягають членореченнєвому поділу і які аналізують лише у двох вимірах — яким членом речення є весь мовний зворот (чи відокремлене слово) і який підрядний зв'язок між словами,

що увійшли до складу певного звороту, або сурядний (за синтаксичної однорідності відокремлених членів речення)» [13, с. 206].

«Ускладнення простого речення відокремленим елементом неоднакові за характером і наслідками. Практично будь-який зворот або навіть одиничний відокремлений прикметник, дієприкметник чи дієприслівник можна перетворити на підрядне речення. Таке перетворення породжує синонімічні конструкції, кожна з яких набуває певного стилістичного забарвлення. Можливість заміни мовного звороту підрядним реченням засвідчує змістову і функціональну близькість обох синтаксичних одиниць» [13, с. 206].

«Виразником і показником відокремленості чи невідокремленості може слугувати інтонація, пор.: *Цей молодий спортсмен переміг і на **другій, довгій, дистанції*** (відокремлені означення) і *Цей молодий спортсмен переміг і на **другій довгій** дистанції* (невідокремлені означення)» [13, с. 206].

Відокремлення в усному мовленні завжди реалізується у відокремлювальній інтонації, паузах, тоді як у писемному мовленні його графічно позначають здебільшого комою (комами), дефісом (відокремлені прикметники) або тире.

Існують певні **умови і причини відокремлення**.

Основною «*причиною відокремлення* другорядних членів речення є те, що мовець, пишучи або висловлюючись усно, може за допомогою відокремлення актуалізувати (акцентувати), виділити, поставити в центр уваги, посилити певну частину речення. Проілюструвати це можна на прикладі синонімічних конструкцій з відокремленою і невідокремленою частинами речення, пор.: *Темна ніч, **напоєна степовими пахощами**, пропливала над Асканією* (О. Гончар) – звичайна напівпредикативність; ***Напоєна степовими пахощами** темна ніч пропливала над Асканією* – послаблена, мінімальна напівпредикативність; *Темна ніч, **яку напоєно степовими пахощами**, пропливала над Асканією* – предикативність. Усі три речення об'єднані спільним змістом, але різняться синтаксично (перші два речення – прості ускладнені конструкції, третє – складнопідрядне). Перші два речення

економніші, бо меншою кількістю слів передають ту саму інформацію; тому всі ці речення стилістично індивідуалізовані, функціонально своєрідні» [13, с. 206]. З метою виділення, наголошенні на певній ознаці, рисі часто вживають відокремлені члени речення письменники у своїх творах, переважно у прозових текстах.

Умови відокремлення – «це загалом інтонація відокремлених членів (мелодика, паузи, ритм, логічний наголос), позиція (місце) відокремленого елементу в синтаксично основній частині речення, наявність чи відсутність пояснювального слова (слів) при тому члені речення, якого стосується відокремлений член; частиномовна належність синтаксично основного слова, пояснюваного відокремленим членом речення... За будь-яких умов відокремлюється дієприслівниковий зворот. Жодну з умов не можна вважати універсальною, тобто обов'язковою для всіх випадків відокремлення» [13, с. 207].

1.3. Відокремлення другорядних членів речення

1.3.1. Відокремлення означень

У структуру відокремлених означень входять прикметники, дієприкметники, прикметникові та дієприкметникові звороти, прикладки. Розглянемо всі по черзі.

Відокремлення узгоджених прикметникових означень.

«Семантико-функціональна своєрідність прикметників полягає у вираженні ознаки певної реальності – істоти, предмета чи поняття. Із синтаксичного погляду – це функція або звичайного означення (*Настали короткі й холодні дні*), або означально-присудкова (*Дні короткі й холодні*), або напівпредикативна (*Настали дні, короткі й холодні*)» [13, с. 208].

Умови відокремлення узгоджених означень-прикметників:

1) «обов'язково відокремлюють одиничне, дво- чи кількаслівне прикметникове означення, яке пояснює особовий займенник, незалежно від

того, перебуває прикметник у постпозиції чи препозиції: *Се вони [жайворонки], невидимі, кидають з неба на поле свою сверблячу пісню* (М. Коцюбинський); *І вона, вибаглива і неприступна, на цей раз сіла поруч з ним* (О. Гончар); *Ображений і гордий, стоїть він біля вікна* (А. Шиян). Особовий займенник *я, ти, він* тощо може бути не названий у реченні з відокремленим означенням: *Малий, сиджу біля вікна і всього боюсь* (Є. Гуцало) (*сиджу* – хто? – *я*) – односкладне означено-особове речення; *Любили один одного, щасливі, просвітлені й сумні* (М. Стельмах) (*любили* – хто? – *ми*) – двоскладне, неповне. Обов'язковість відокремлення узгоджених означень при особових займенниках (пояснюваних словах) зумовлена неконкретністю семантики займенників, синтаксичною несполучуваністю, неузгодженістю з ними означень в усіх можливих категоріях, формах: *А він іде, високий, посивілий, на схід, на захід, поле оглядає* (А. Малишко) – у цьому реченні займенник *він* набув конкретності, індивідуалізувався, бо став позначати не будь-кого, а тільки когось конкретно; його значення уточнилось, актуалізувалось, тобто відокремилось» [13, с. 208];

2) «два чи більше узгоджених прикметникових означень (або тільки одне таке означення) відокремлюють і позначають комою у позиції після пояснюваного слова за умови, якщо й перед пояснюваним словом наявне узгоджене означення: *Соснові шишки, великі й порожні, котилися під ноги або дивилися з трави десятками очей* (М. Коцюбинський). Два або кілька одиничних означень, ужитих після пояснюваного іменника (субстантивованого слова), перед яким немає означення, можуть не відокремлюватись, що позначається на інтонуванні речення та смисловій важливості означень: *Леліє даль волога і блакитна* (М. Бажан), пор.: *Леліє даль, волога і блакитна; Леліє даль волога, і блакитна; Леліє даль волога. І блакитна*. У двох останніх реченнях сполучення слів *і блакитна; І блакитна* вимовляють приєднувальною інтонацією, яка в другому реченні є максимальною, що й перетворює це поєднання слів на окреме неповне приєднувальне речення» [13, с. 209];

3) виділяють комами «прикметникове означення, відірване від пояснюваного слова іншим чи іншими словами (найчастіше – дієсловом-присудком). Таке означення може стояти після пояснюваного слова і перед : *Олеся йде сама дорогою, легка, витончена, пручка* (О. Довженко); *Попід стрімкими кручами, запінена, мчала на південь річка* (О. Тесняк); але: *Щасливий той, хто вільну й горду посіяв пісню у серця* (Т. Масенко) – означення *вільну й горду* не відокремлені, бо цьому сприяє загальна поетична ритміка всього речення, поетична інверсія слів» [13, с. 209].

Відокремлення неузгоджених прикметникових означень.

«Неузгоджені означення поєднуються з означуваним словом (членом речення) підрядним зв'язком керування або прилягання. Найчастіше неузгодженим означенням є змінюваний іменник (субстантивоване слово) в непрямому відмінку або непрямий відмінок незмінюваного повнозначного слова; рідше цю функцію виконує інфінітив. У писемному мовленні неузгоджене означення, як і узгоджене, виділяється комою, іноді тире» [13, с. 209].

Неузгоджені означення виділяються за таких умов:

1) коли характеризують «власну назву або особовий займенник: *Юрій Яновський – високий, ставний, з вольовим обличчям і розумними очима, то морщить лоба, то ледь помітно усміхається* (П. Панч) – усі чотири означення відокремлені, з них третє і четверте – неузгоджені, становлять нерозкладне сполучення слів, виражають одне поняття, відповідають на питання *який?* (він, Юрій Яновський)» [13, с. 210];

2) означення, «виражене інфінітивом, перед яким здебільшого стоїть тире. Таке означення завжди постпозитивне, набуває уточнювальної функції, найчастіше перед ним можна вжити сполучення слів *а саме*: *Це вже звичка в мене така – поговорити* (Б. Харчук) – яка звичка? – *поговорити* (неузгоджене означення, зв'язок прилягання, тире зорієнтовує на паузу і, отже, на логічне виділення інфінітива)» [13, с. 210];

3) означення «вжите після пояснюваного слова (власного чи загального іменника): *Жвава дівчинка, з ямочками на щоках, справляла приємне враження* (О. Десняк); *Пишається проти сонця гай, увесь в блискучих краплях, як у дорогому намисті* (С. Васильченко); *Між подружжям були щирі взаємини – без тіні підозрінь і ревнощів* (З. Тулуб). Відсутність відокремлення у цих реченнях деформувала б, навіть зруйнувала їхню семантику» [13, с. 210].

Відокремлення прикметникових зворотів.

Прикметниковий зворот становить прикметник із залежними від нього словами. Вони менш поширені, ніж дієприкметникові звороти в мовленні.

«Якісний прикметник здебільшого слугує назвою такої ознаки особи, предмета, поняття, яка може виявлятися у ньому з неоднаковою інтенсивністю. Це семантично і синтаксично зближує якісні прикметники з дієприкметниками. Якісним прикметникам також властива певна дієслівність, через що вони можуть мати при собі пояснювальні слова (що не властиво відносним і присвійним прикметникам). Такі прикметники здатні утворювати мовні звороти, які називають *прикметниковими (ад'єктивними)*» [13, с. 211].

Увесь прикметниковий зворот виступає одним членом речення – «відокремленим означенням, що характеризує препозитивне пояснюване слово: *Будемо якнайуважніше ставитись до всіх законів, корисних рідній державі* (З газети) – прикметник *корисних* здатний мати при собі синтаксично залежне слово, наприклад *нашій державі*. Прикметниковий зворот допускає подальше внутрішнє членування і трактування своєї структури тільки на синтаксичному рівні словосполучення: *корисних* –» *державі* (підрядний зв'язок керування), *нашій державі* (підрядний зв'язок узгодження» [13, с. 211].

«На атрибутивну (означальну) семантику прикметникового звороту може нашаровуватись обставинне значення – переважно темпоральне (часове) або локальне (вказівка на місце): *Письменник, знайомий з дитинства; Троянда, чарівна проти сонця*. В реченні *Мчали обурені юрми, чорні од гніву* (М. Коцюбинський) наявне причинове значення прикметникового звороту» [13, с. 211].

Відокремлення означень, виражених дієприкметником дієприкметниковим зворотом

«Відокремлення одиничних дієприкметників простежується рідко, що зумовлено закладеним у них значенням – енергією дії, а звідси й частою наявністю при дієприкметнику залежного слова (слів), яке трансформує його у дієприкметниковий зворот. Одиничний дієприкметник відокремлюється, якщо він контекстно відірваний від пояснюваного слова. Обов'язкове відокремлення й тоді, коли дієприкметник пояснює займенник: *Вона, **стривожена**, висловлюється обережно; **Стривожена**, вона висловлюється обережно*» [13, с. 212].

Відокремлюються дієприкметникові звороти, якщо:

1) дієприкметниковий зворот залежить від особового займенника в ролі пояснюваного слова: *«Дніпро! Ти тихо в день ясний пливеш, **заглиблений в минуле** (О. Олесь); Вона, **наморена ходою трохи не цілого дня**, зразу закрила натомлені очі (Панас Мирний)»* [13, с. 212];

2) якщо дієприкметниковий зворот стоїть після пояснюваного слова: *«Акації стояли в цвіту, **заквітчані безліччю білих китиць** (І. Нечуй-Левицький); Перед очима ще жили і змінювалися картини, **навіяні піснею** (В. Кучер)»* [13, с. 212];

3) «дієприкметниковий зворот стоїть перед пояснюваним словом і має певне додаткове обставинне значення, вказує на причину дії, умову чи допустовість, тобто тяжіє своїм значенням до присудка: ***Збентежений з такої зустрічі**, хлопець ледве не випустив хлібини (О. Донченко)* – дієприкметниковий зворот стоїть перед пояснюваним словом хлопець і одночасно вказує на причину дії; пор.: Хлопець ледве не випустив хлібини, бо був збентежений з такої зустрічі; ***Налита сонцем і вітром**, хлюпоче веслами весна (М. Стельмах)* – дієприкметниковий зворот виражає додаткове причинове значення (відношення), пор.: *Хлюпоче веслами весна, **бо налилась сонцем і вітром***; можлива також трансформація цього дієприкметникового

звороту в дієприслівниковий: ...налившись сонцем і вітром, хлюпоче...» [13, с. 212].

«Практично кожен дієприкметниковий зворот може бути перетворений на підрядне речення, внаслідок чого постають синонімічні синтаксичні конструкції, кожна з неповторною індивідуалізованою стилістичною функцією» [13, с. 213];

4) дієприкметникове означення «поширене і віддалене від пояснювального слова іншими словами: *Він не чув, як, зрушений пострілами, сиплеться з гілля дерев і вкриває його пушистий **сніг*** (С. Скляренко)» [13, с. 213].

«Відокремлений зворот здебільшого стоїть після пояснюваного слова. Однак цей порядок з певного стилістичною метою може бути порушений: *Густа мряка чорним запиналом єднала з небом **спалену сонцем** полонину* (М. Коцюбинський) – дієприкметниковий зворот не відокремлений, бо його вжито перед пояснюваним словом полонину, але: *Густа мряка чорним запиналом єднала з небом полонину, **спалену сонцем***» [13, с. 213].

1.3.2. Відокремлення прикладок

«Відокремленою вважають прикладку, яка, набувши напівпредикативної функції, пояснює, уточнює, посилює значення того слова, з яким поєднана змістом і граматично. Вона може стосуватись пояснюваного (означуваного) слова в синтаксичній функції підмета, додатка, іменної частини складеного присудка, обставини. Порівняно з відокремленими означеннями відокремлені прикладки семантично й синтаксично самостійніші в реченні, бо можуть бути вжиті й без пояснюваного слова, на відміну від відокремлених непоширених і поширених означень, пор.: *Він, **Роман**, не дасть йому загинути* (М. Коцюбинський) і *Він не дасть йому загинути; Роман не дасть йому загинути*. Відокремлену прикладку в більшості випадків можна перетворити на підрядне речення або дієприслівниковий зворот, пор.: *Мій друг, **учитель**, також*

зарекомендував себе і як вчений (з газети) і Мій друг, який був [працює] учителем [працюючи вчителем], також зарекомендував себе і як учений» [13, с. 214].

«Прикладки виконують пояснювальну і уточнювальну семантико-стилістичні функції. Ці функції підлягають певному внутрішньому членуванню. Так, прикладка, поєднана з пояснюваним словом сполучником або, слугує другою назвою означуваного предмета, отже, обидві назви (пояснюване слово і прикладка) виражають у таких випадках одне поняття і різняться лише синонімічно (у вимірах абсолютної синонімії): *Усі букви, розміщені в певному порядку, становлять алфавіт, або азбуку* (з газети). Прикладка з пояснювальною функцією може починатися сполучником тобто, розшифровуючи пояснюване слово: *Тайга, тобто смуга важко прохідних хвойних лісів, тягнеться на сотні кілометрів* (з газети)» [13, с. 212].

«Найчастіше прикладки виражені іменником (одиничним або сполученням слів з іменником у центрі), субстантивованим словом або синтаксично неподільним поєднанням слів: *Ясне сонечко сходило, братів своїх, вітрів, до себе і скликало* (П. Тичина): вітрів – непоширена відокремлена прикладка, пояснюване слово до неї – братів; прикладка є пояснювальним словом; *І ми – поети атомного віку – останні трубадури на землі* (О. Пахльовська); *За шофера ми поставили тракториста Серьозу, на прізвище Півень* (Ю. Яновський); *Послухайте нас, старих* (Марко Вовчок)» [13, с. 212].

«Відокремлення означень, виражених одиничним прикметником, дієприкметником або прикметниковим чи дієприкметниковим зворотом, іменником як означенням і прикладкою, приводять до появи таких мовних одиниць, які істотно видозмінюють синтаксичну структуру речень, поглиблюють, розгортають їхню семантику, стилістичність» [13, с. 216].

Відокремлюються прикладки за таких умов:

1) «непоширені й поширені прикладки, які стосуються пояснюваного слова, вираженого особовим займенником: *Не маємо ми, греки, царя православного* (П. Наніїв); *А ось він, Мартин Рибка, відступає убік* (Ю.

Мушкетик); *Та нікуди було діватись мені, пташеняті, викинутому з гнізда* (П. Наніїв) – відокремлену прикладку розгорнуто відокремленим означенням, яке виражене дієприкметниковим зворотом; *Це я, невістка ваша, Софія!* (П. Наніїв) – дві відокремлені прикладки, друга (Софія) – уточнювальна. Можливе некомпактне поєднання, тобто словесне роз'єднання відокремленої прикладки і пояснюваного слова: *Степовичка, ніколи вона не бачила справжнього лісу* (О. Гончар)» [13, с. 214];

2) поширена прикладка (загальна назва) перед пояснюваним словом – загальним іменником – і після нього: *Хоробрий воїн, капітан ніколи не розгублювався в бою* (О. Гончар): *Тим часом надійшов голова, привітний червонощокый чоловічок з іскристими невловимими очима* (О. Гончар);

3) «непоширена прикладка – загальна назва в позиції після пояснюваного слова, переважно загального іменника: *Вічна слава народові, трудівнику* (М. Рильський)» [13, с. 215];

4) «поширені й непоширені прикладки – загальні назви після пояснюваного слова, яке становить власну назву: *І я примовкав, а Тарас, дідів батько, брав мене на руки* (О. Довженко)» [13, с. 215];

5) прикладка – власна назва, якщо з уточнювальним значенням її вжито після загального іменника: *Увійшов мій брат, Микола (Розмовне)*, але: *Увійшов мій брат Микола (без інтонаційного виділення, отже, й без уточнення)*; *На темному фоні сіней з'являється стара тітка генерала, Антоніна* (О. Довженко) – відокремлення й кома необов'язкові, але в цьому випадку зникає пауза, інтонаційне виділення прикладки *Антоніна* і втрачається відтінок уточнення;

6) «прикладка, приєднана до пояснюваного члена речення словами тобто (цебто), або (в значенні тобто), особливо, а саме, навіть, як, наприклад, зокрема, на ім'я, по імені, на прізвище, родом, з походження, за походженням, за віком, за професією, в тому числі та ін.: *Цитати із дум та з пісень без музичного їх оформлення, тобто без мелодії, багато втрачають* (М. Рильський); *Ліс, або, серби кажуть, шума, – це не просто сосни, дуби...* (М. Рильський); *Квіти,*

особливо пальми і аспарагуси, відразу навіяли життя у мертві кімнати (І. Вільде); *Ви забуваєте ще другу любов поетів, наприклад, любов Данте до Беатріче, а я власне таку мала на думці* (Леся Українка) – наприклад, у цьому реченні вставне слово, яке є частиною відокремленої прикладки, кома після нього може й не ставитись, вона факультативна; *На захист дисертації також прийшли деякі зацікавлені викладачі, навіть студенти* (З газети)» [13, с. 215];

7) «поширена (рідше непоширена) прикладка із початковим сполучником як, якщо вона має значення причини: *Як незаперечний письменницький геній, Т. Шевченко став національним символом України; Т. Шевченко, як незаперечний письменницький геній, став національним символом України; Як геній, Т. Шевченко став символом України; Т. Шевченко, як геній, став символом України; Лаврін, як менший син, право зостатися в батьковій хаті* (І. Нечуй-Левицький)» [13, с. 216].

1.3.3. Відокремлення додатків

«Порівняно з означеннями, прикладками й обставинами, відокремлення додатків менш виразне, синтаксично обмежене, простежується рідко, що зумовлює його неоднозначне трактування в синтаксисі. **Відокремлені додатки** – це завжди непрямі додатки, виражені іменником (субстантивованим словом) у поєднанні з прийменником або словом у функції прийменника. Найчастіше це іменникові конструкції з лексем, які обмежують семантичну важливість об'єкта в синтаксичній функції додатка чи наголошують на ній. Здебільшого до їх складу входять прийменникові слова *крім (окрім), зокрема, окріч, за винятком, поряд із, замість, на відміну від*; прислівники *особливо, часом, часто, завжди*; дієприслівники *починаючи, кінчаючи, не рахуючи*; частки *навіть, аж*; сполучники *хоч, не тільки... а й тощо*: *Всі, крім поранених, підвелися й проснулись до нього* (О. Довженко); *Окріч Гафійки, було ще два наймити* (М. Коцюбинський); *Я не знаю ніжнішого, окрім берези* (Л. У.); *В нашій лоцманській слободі, замість тополь, край шляху вирости металеві щогли,*

вищі за всяку тополю (О. Гончар); **На відміну від рік**, вода в ставках стояча (З газети); Обговорювались різні питання, **навіть спортивні** (З газети)» [13, с. 221].

«Відокремлені додатки означають включення предмета (у широкому розумінні цього слова) в ряд інших або його виключення чи виділення з ряду інших, напр.: *Микола, замість панського лану, вийшов на своє поле* (І. Нечуй-Левицький); *Черниш уже не бачив нічого, крім протилежного берега, завихреного вогнем* (О. Гончар)» [51, с. 164].

«Порівняно з означеннями й обставинами, додатки відокремлюються дуже рідко. Їх відокремлення значною мірою залежить від функції самих прийменників. Здебільшого додатки відокремлюються за допомогою таких прийменників та прийменникових сполучень:

1) *крім, окрім, опріч, за винятком* (слова, відокремлені цими прийменниками, означають осіб або предмети, які вилучаються з низки інших однорідних предметів або осіб): *За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив* (П. М.); *Опріч Гафійки, було ще два наймити* (М. К.); *Я не знаю ніжнішого, окрім берези* (Л. У.);

2) *замість* (додатки з цим прийменником означають осіб або предмети, які можуть замінюватися): *На його дворі, замість похилої хатини, стояв веселий будинок* (П. М.); *Замість сіней, Пилип зробив сяку-таку примостку* (П. М.);

3) *особливо* (додатки з цим прийменниковим словом уточнюють попередній додаток): *Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна* (О. Донч.). Якщо прийменник замість вживається у значенні за, то додаток із ним не відокремлюється: *Замість квіток шаблі, списи виблискують в долині* (П. Т.)» [4, с. 140].

1.3.4. Відокремлення обставин

«Семантично і граматично відокремлені обставини не однотипні, що дає підстави розмежувати їх на кілька груп залежно від будови: відокремлені

обставини, виражені дієприслівником, дієприслівниковим зворотом, іменником чи іменниково-прийменниковою конструкцією або прислівником» [13, с. 216].

«Нерідко така пряма заміна (зі збереженням порядку слів у реченні) неможлива, речення потребує ґрунтовної перебудови: *Поснідавши, генеральний писар виїхав у табір до хана (Н. Рибак) і Генеральний писар **поснідав і виїхав** у табір до хана; Управившись коло хазяйства, Чіпка поїхав (Панас Мирний) і Чіпка поїхав після того, **як упорався коло хазяйства** (підрядне речення часу); **Не обмочившись, рибки не піймаєш і Якщо не обмочишся, рибки не піймаєш** (підрядне речення умови). В усіх випадках заміна дієприслівника чи дієприслівникового звороту паралельною мовною одиницею видозмінює речення граматично і стилістично: *почали люди серпи гострити, **лаштуючись до жнив** (Панас Мирний) і ...гострити, **лаштуватись до жнив**. Іноді така заміна непрямолинійна, потребує зміни порядку слів: *Хочеться, щоб, **нищачи старе, одразу люди і нове ростили!** (В. Лучук) і Хочеться, щоб люди **нищили старе і одразу нове ростили!*****

Відокремлення дієприслівників і дієприслівникових зворотів залежить насамперед від їхнього складу, лексичного значення та позиції стосовно присудка» [13, с. 217].

Одиничний дієприслівник чи дієприслівник у складі звороту може бути замінений дієсловом: *На кладці, **обнявшись, стояли** дві дівчини (М. Стельмах) і На кладці **обнялись, стояли** дві дівчини; Шарахнувся врізнобіч люд, **розступаючись перед баскими кіньми** (О. Гончар) і Шарахнувся врізнобіч люд, **розступився перед баскими кіньми**.*

Відокремлення обставин, виражених одиничними дієприслівниками.

«Одиничний дієприслівник у синтаксичній функції обставини завжди підлягає відокремленню й виділенню комою, якщо його вжито на початку речення, і комами в середині речення: ***Зігнувшись,** хлопці кілька хвилин пробираються вздовж смужки густого, низенького сосняка (В. Козаченко); Дівчата йдуть, **співаючи,** з ланів (Леся Українка); Усяка пташечка, **радіючи,** співала (Л. Глібов)» [13, с. 217-218].*

«Незалежно від місця в реченні відокремлюється обставина, виражена одиничним дієприслівником, якщо вона вказує на час, причину, умову дії. Причинове обставинне значення може поєднуватись із часовим: *Побачивши, що мати нездужає, Настя перейшла на Явдошину ниву* (М. Коцюбинський); *Не кажи, не піймавши, що злодій* (Нар. творчість); *Ой не клюйте, гайворини, чумацького трупу*; *Наклювавшись, подохнете коло мене вкупі* (Т. Шевченко). У реченні *Не хотючи, образив я людину* (Леся Українка) дієприслівник має значення допустовості – позначає умову, всупереч якій відбувається основна дія, яку виражає дієслово-присудок» [13, с. 218].

«Не підлягає відокремленню (отже, значеннєвому, інтонаційному та пунктуаційному виділенню) обставина, яка у формі одиничного дієприслівника вказує на спосіб дії. Така обставина близька своїм значенням до прислівника й відповідає на питання *як?, яким способом?: Я був молодий, здоровий і міг працювати не втомлюючись* (О. Довженко); *Я йшов не поспішаючи* (Л. Первомайський); *Життєву путь свою нерівну і хитаючись верстав я* (М. Рильський). Такі одиничні дієприслівники допускають і дієслівну синонімічну заміну: *Вона сиділа, замислилась; міг працювати, не втомлювався; Я йшов, не поспішав* та ін.» [13, с. 218].

Обов'язково відокремлюється дієприслівник у функції обставини, від якої залежить підрядне речення: *І він трохи стих, міркуючи, як би виповнити свій замір* (М. Коцюбинський).

«Дієприслівники неактивної дії (*стоячи, сидячи, лежачи* та ін.) нерідко адвербіалізуються (набувають прислівникового значення), втрачаючи здатність до відокремлення: *...спати ми могли тільки стоячи* (Ю. Смолич)» [13, с. 218].

Відокремлення обставин, виражених дієприслівниковими зворотами.

На відміну від одиничних дієприслівників, обставини, виражені дієприслівниковими зворотами, завжди відокремлюються: *«Не дочекавшись обіду, хлопчики з дівчатками зібралися додому* (У. Самчук), пор.: *Хлопчики з дівчатками, не дочекавшись обіду, ...; ...зібралися додому, не дочекавшись обіду*. Також відокремлюються дієприслівникові звороти (й одиничні

дієприслівники), які починаються порівняльними сполучниками *мов, немов, наче, неначе, начебто, ніби, нібито*: **Неначе повторюючи Мартинові слова, гетьман задумливо мовив** (Н. Рибак). Проте не підлягають відокремленню дієприслівникові звороти, що сприймаються як фразеологізми: **Слухали затамувавши подих** (тобто дуже уважно)» [13, с. 219].

«У дієприслівниковому звороті не буває окремого самостійного суб'єкта—означеного, неозначеного чи узагальненого. Цей суб'єкт виражений у предикативній, синтаксично провідній частині простого речення. Щоправда, у творах деяких авторів XIX ст. трапляються речення (значеннєво і структурно ненормативні з погляду сучасної граматики), в яких дієслово-присудок і обставина, виражена дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, є виразниками різних суб'єктів дії: **Не сіявши, не оравши, не буде родити** (Нар. творчість); **Вже смеркаючись, через велику силу доповзли вони до города** (Г. Квітка-Основ'яненко); **Послухавши Еней Охріма, укрившись на полу ліг спать** (І. Котляревський): підмет у цьому реченні – *Еней* – стоїть у складі дієприслівникового звороту, що також засвідчує не нормативність синтаксично провідної конструкції» [13, с. 219].

Уживання дієприслівникового звороту в односкладних реченнях, на відміну від речень двоскладної будови, кількісно обмежене: **Послухавши жука, завжди в гною будеш** (Нар. творчість).

Відокремлення обставин, виражених іменниками і прислівниками

«Відокремлені обставини такої структурної будови не належать до уточнювальних членів речення, бо не мають чи майже не мають деталізувального значення. Вони можуть бути непоширеними, якщо формуються тільки іменником із прийменником чи прислівником, і поширеними, коли іменник чи прислівник має при собі синтаксично залежне слово (слова): **Кирило стежив творчі процеси, що відбувались на небі... Тоді, знемігшись, в розпуці, мішав все разом у сірий хаос** (М. Коцюбинський), пор.: **перебуваючи в розпуці, через розпуку** – обставина в розпуці пов'язана з двома

попередніми обставинами; *тоді* – обставина часу, *знемігшись* – обставина причини; *Тут, за задумом гетьмана, треба було зосередити всі гармати* (Н. Рибак) – *тут* – невідокремлена непоширена обставина; *за задумом гетьмана* – поширена, відокремлена обставина місця і причини (причиновість непряма, особлива, позначає радше привід до дії, тому можлива заміна цієї обставини вставленою конструкцією зі збереженням у ній значення причини), пор.: *Тут, за задумом гетьмана, треба було...*» [13, с. 220].

Особливий різновид відокремлених поширених і непоширених обставин становлять (незалежно від позиції в реченні) обставини, виражені іменником із прийменником *незважаючи на* або іншим прийменниковим словом чи іменниково-прийменниковим сполученням слів, ужитим у семантично службовій (сполучниковій) функції (*завдяки, згідно з, у зв'язку з, за умови, залежно від, за браком, відповідно до, за відсутністю, за наявністю, наперекір, усупереч, на випадок, на відміну від, особливо, внаслідок, починаючи з, кінчаючи та ін.*): *Незважаючи на всі свої старання, я ніяк не міг заснути* (З газети) – відокремлення звороту зі значенням допустовості; *Збори, у зв'язку з відсутністю для всіх місця в класі, відбулися в шкільному залі* – відокремлена обставина має значення причини; *Чіпка, наперекір світові і людям, якийсь веселий, радий* (Панас Мирний); *За відсутністю потрібної кількості лиж змагання не відбулося* (Розмовне); *І клумба ця і латка асфальту виникли завдяки настійливості Лукії Назарівни* (О. Гончар) – відокремлення і кома доцільні за препозиції цього звороту: *Завдяки настійливості Лукії Назарівни, і клумба ця, і латка...*

1.3.5. Відокремлення уточнювальних членів речення

Уточнення – «це своєрідне інтонаційне виділення переважно одного другорядного члена речення, який пояснює, деталізує значення іншого: *Тут, у Голосіївському лісі, відбувся запеклий бій* (Ю. Яновський) – обставина місця у *Голосіївському лісі* звужує, обмежує, конкретизує неокреслену й широку за

лексичним значенням обставину місця *тут*; *У тій хатині, у раю, Я бачив пекло* (Т. Шевченко); *Жваво, з юнацькою енергією, заходився Семен ставити хату* (М. Коцюбинський) – обставина способу дії *з юнацькою енергією* уточнює обставину способу дії *жваво*» [13, с. 222].

«Уточнювальні й уточнювані члени речення завжди синтаксично однотипні, є тим самим членом речення, відповідають на те саме питання, але водночас не становлять однорідних членів речення, бо не допускають між собою сполучника *і* – він руйнує уточнюваність одного з членів речення, видозмінює зміст. Уточнювальне слово завжди вужче за значенням від уточнюваного, пор.: *Від берега, під вербами, вода була наче зеленава* (М. Коцюбинський) і *Від берега і під вербами вода була наче зеленава*. У реченні *Десь на Замужжі надсадно, з підвиванням, кричав сич* (Г. Тютюнник) обставина способу дії *з підвиванням* уточнює попередню обставину способу дії *надсадно*; обидві обставини неоднорідні, хоч і відповідають на однакове питання – *як? як саме?*» [13, с. 222].

Найчастіше відокремленню підлягають уточнювальні обставини, а саме:

а) обставини місця: *Десантні групи були вже тут, неподалік, за спинами у розвідників* (О. Гончар);

б) обставини часу: *Ще до сонця, з ранньої пори, на лану гуркочуть трактори* (П. Дорошенко);

в) обставини способу дії: *Свирид Якович цілує сина і скроню, якимось жалисно, по-жіночому, посміхається* (М. Стельмах);

г) обставини причини: *З найменшого приводу – за поломані граблі, за порвану косу... – Гаркуша рвав і метав* (О. Гончар).

Уточнювальними можуть бути й інші члени речення: додатки, означення тощо.

«При відокремлених уточнювальних членах речення може стояти службове слово або слово з послабленою семантикою: *або* (в значенні *тобто*), *тобто*, *цебто*, *навіть*, *зокрема*, *особливо*, *наприклад*, *головним чином*, *у тому числі* тощо. Наприклад: *Хлопець досить успішно склав екзамени з усіх*

предметів, у тому числі з української мови (Г. Тютюнник); *На півдні України, зокрема в Криму, збереглися унікальні печерні міста і фортеці* (З УРЕ); *Янтар, інакше копалчинну смолу, люди знали ще в сиву давнину* (З газети)» [13, с. 223].

«Наявність уточнення здебільшого підтверджується можливістю використання перед уточнювальним елементом слів *а саме Востаннє батько та мати співали в неділю, двадцять другого червня* (Ю. Мушкетик), пор.: *...співали в неділю, а саме двадцять другого червня; А там, біля нового будинку, було людно, шумно, весело* (С. Скляренко), пор.: *А там, саме біля нового будинку, було людно...*» [13, с. 223].

Таким чином, відокремлені члени речення є одним із активних ускладнювальних компонентів у простому ускладненому реченні. Відокремлюватись може будь-який другорядний член речення і має свої умови відокремлення.

1.4. Речення, ускладнені вставними і вставленими конструкціями.

1.4.1. Вставні слова та словосполучення

«Поняття «вставність» охоплює вставні слова, сполучення слів і речення, що передають специфічну модальність і ставлення мовця до повідомлення.

Вставні слова, сполучення слів і речення – граматично не пов'язані з реченням мовні одиниці, що виражають ставлення мовців до висловлюваного в реченні, певну емоційну оцінку його, вказівку на джерело думки, порядок повідомлення та ін.» [13, с. 225].

«Вставні і вставлені компоненти здебільшого диференціюють за ознакою модальності. Вставні слова, словосполучення, речення є одним із найпоширеніших засобів вираження суб'єктивної модальності. Вставлені конструкції репрезентують об'єктивну модальність» [51, с. 166].

Як зазначає К.Ф. Шульжук, «вставні компоненти (слова, словосполучення, речення) – мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до

висловлюваної ним думки і виражають різні модальні значення (можливості, сумніву та ін.)» [51, с. 166].

«Вставний чи вставлений елемент речення є однією з особливих частин простого речення або предикативної частини складного, що ускладнює та доповнює його зміст і структуру. Це не члени речення, але й не повна протилежність їм» [13, с. 224].

В академічному синтаксисі української мови вставні слова, словосполучення і речення віднесено до синтаксично ізольованих частин речення, «які, хоч і належать до речення за своїм змістом, синтаксично не пов'язуються з жодним членом даного речення і, таким чином, залишаються поза синтаксичними зв'язками між членами речення» [51, с. 166].

І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська вставними компонентами називають «такі форми, які вводяться в речення на семантико-комунікативному рівні для вираження ставлення до повідомленого з погляду його ймовірності чи неймовірності, емоційної оцінки, ступеня звичайності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо» [51, с. 166].

На думку С. Бевзенка, «більшість модальних слів української мови дієслівного походження:

- а) відмінювано-дієслівного: *знаєш, бачте, пробач, дивись, скажімо,*
- б) безособово-дієслівного: *здається, розуміється,*
- в) відмінювано-дієслівного, що набули неозначено-особової семантики: *кажуть, гадають, міркують,*
- г) інфінітивного: *знати, признатись, сказати.* Однак значна їх кількість прислівникового походження (*безумовно, безсумнівно, дійсно, очевидно* та ін.), іменникового походження з прийменниками чи без них (*правда, на щастя, до речі, словом, зрештою* та ін.).

Невелику групу вставних слів становлять модальні елементи відприкметникового, відзайменникового та відчислівникового походження (*основне, головне, власне, проте, втім, по-перше, по-друге*).

Вставні слова, що виражають емоційну оцінку повідомлюваного в реченні факту (*на щастя, на жаль, на зло, на диво, на радість, на біду* та ін.), послідовність викладу (*наприклад, навпаки, насамперед, по-перше, по-друге, крім того, таким чином, зокрема*), розглядають як такі, що не належать до модальних.

Вставні речення, як правило, прості; вони можуть бути двоскладними і односкладними, напр.: *Роби розумно, кажуть люди, не так, як робить Яловець* (Л. Глібов); *На устах, відчував він, стриміли уже слова* (Б. Лепкий); *Трава у полі, як там кажуть, аж шумить, лізучи з землі* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Похідними від речень є вставні слова типу *кажуть, вважають, думають* (походять з односкладних неозначено-особових речень), *знаєш, чуєш, слухай* (походять з односкладних означено-особових речень).

Класифікації вставних одиниць ґрунтуються на їх семантиці та оцінці повідомлюваного, що міститься в них.

«Залежно від структури вставні і вставлені компоненти поділяють на такі типи (різновиди):

1) вставні і вставлені слова: *Очевидно*, я повинна спитати поради у вас, графине (П. Загребельний); Це, *власне*, думав Андрій сидючи в кутку й даремно намагаючись якось заснути (І. Багрянний);

2) вставні і вставлені сполучення слів: *До речі*, Євпраксія не почувала за собою ніяких гріхів (П. Загребельний); Я вчив його письма (*не без мороки*) і гладіаторського ремесла (Д. Павличко);

3) вставні і вставлені речення: Найважливіше, *здається мені*, для письменника... не втратити почуття... особистої долі з долею народу (О. Гончар); Як тільки заплющую очі – кімната (*вона тільки що стала моєю*) раптом щезає (М. Коцюбинський)» [13, с. 224].

Деякі лексеми у реченні виконують тільки функцію вставних синтаксичних одиниць: *по-перше, по-друге, по-третє і т. д., безперечно*,

зокрема, *отже, мабуть, наприклад, справді, грішним ділом, власне кажучи* та ін.

«Проте більшість таких конструкцій в одних реченнях можуть бути вставними словами, а в інших — членами речення: *можливо, відомо, незаперечно, кажуть, знаєте, здається, признаюсь, на щастя, на жаль, воля ваша, повинно бути, на моє щастя, на мою біду, за його словами, сказати по секрету, по-моєму, по-твоєму, по-нашому* та ін. Пор.: Десь за лісом піднімалась хмара... **Можливо**, вночі буде гроза (А. Шиян) і Бо у казці, та ще в віршах, Все **можливо** (Леся Українка); **На жаль**, маю недовіру до нього (О. Довженко) і Мені жаль його, але тільки **на жаль** покладатись не можна (З газети)» [13, с. 226].

«За морфологічним оформленням вставні конструкції поділяють на такі основні типи:

а) вставні мовні одиниці, утворені одним змінюваним чи незмінюваним словом: *може, однак, мабуть, можливо, певно, напевно, либонь, зокрема, зрештою, наприклад, навпаки, справді, по-перше, по-друге, бачите, скажімо, припустимо, погодитесь, отже, взагалі* та ін.;

б) «вставні утворення з одного повнозначного слова, ускладненого службовим словом або словами із граматичною залежною функцією: *як видно, як здається, як на те, як то кажуть, як на гріх, по мені, сказати б, на біду, на диво, на лихо, на радість* та ін.;

в) семантично й синтаксично нерозкладні вставні поєднання слів: *треба гадати, кінець кінцем, з одного погляду, в усякому разі, хвалити долю, немає сумніву, от тобі й маєш, нічого не скажеш, як і слід було чекати, з іншого боку і тощо*» [13, с. 226].

За частиномовною належністю компонентів вставні одиниці класифікують на такі типи:

а) «іменні вставні безприйменникові і прийменникові слова і сполучення слів, утворені іменниками, прикметниками, займенниками та числівниками: *правда, шкода, чого доброго, на жаль, на біду, на щастя, за висловом..., як на*

зло, на радість, як на гріх, на його (її) думку, словом, слово честі, кінець кінцем, з одного боку, по суті, на подив та ін.» [13, с. 226].

б) дієслівні вставні одиниці: *може, здається, здавалось, здавалося б, кажуть, скажімо, можу сказати, даруйте, сказати б, признатись, виходить, запевняю, смію запевнити, як здається, чесно кажучи, як то кажуть, уявляєте, уявляєте собі, повторюю, само собою зрозуміло тощо;*

в) прислівникові вставні елементи: *по-друге, по-моєму, по-твоєму, по-третє, можливо, певно, буквально, вірніше, ймовірно, очевидно, очевидячки, безперечно, дійсно, видно, більш правильно, як видно, звісно, звичайно, безумовно, справді, взагалі, зрештою та ін.*

Вставні компоненти різноманітні за будовою і семантикою, тому доцільно розглядати окремо вставні слова та сполучення слів і вставні речення.

Такі елементи поділяють на семантико-функціональні різновиди залежно від значення, яке вони виражають:

1. Оцінка повідомлюваного з погляду його достовірності:

а) «упевненість когось у комусь або чомусь, вірогідність, імовірність чогось: *безперечно, безумовно, справді, без сумніву, без усякого сумніву, зрозуміло, природно, ясно, правда, щоправда, звичайно, звісно, правду кажучи, розуміється, признатися, само собою, природно, як відомо, немає сумніву, ясна річ, певна річ, звісна річ, слово честі, сподіваюсь, вважаю та ін.: Звісно, то скрипіли охоплені полум'ям осені дерева (М. Стельмах); Налагоджено виробництво, кустарне, **правда** (О. Гончар); Незалежна Україна – це, **певна річ**, велика радість і втіха для всіх її патріотів (3 газети)» [13, с. 226];*

б) «невпевненість у комусь або чомусь, неймовірність чогось, припущення, намір: *може, а може, можливо, мабуть, напевно, певно, напевне, видно, як здається, здається, здавалося б, видається, імовірно, може бути, либонь, очевидно, очевидячки тощо: Ти мене, кохана, проведеш до поля, я піду – і, **може**, більше не прийду (М. Рильський); Цілував, **мабуть**, гаряче... (Є. Плужник); **Здавалосьь**, далі пливти нікуди (В. Підмогильний); Дерев, **видно**, звалені були недавно (О. Шеренговий); **Очевидячки**, се питання усіх цікавило*

(М. Коцюбинський); Чи не Морозенкова се, **бува**, горниця? (Панас Мирний)» [13, с. 227];

2. «Звичність повідомлюваних фактів для мовців: *бува (буває), трапляється, за звичаєм, як водиться* та ін.: Пилипко пильно дивився, щоб, **бува**, не збитися з дороги (А. Головка); Справжні християни, *за звичаєм*, поводять себе добродійно (З преси); Рідна хата, **як водиться**, старшому братові залилася (Панас Мирний)» [13, с. 227];

3. «Емоційна оцінка мовцем того, про що йдеться в реченні, почуття мовця (радість, здивування, задоволення, жаль, невдоволення тощо): *на щастя, на жаль, на превеликий жаль, шкода, на сором, як на зло, власне кажучи, чого доброго, нікроу, як на лихо, на радість, як не дивно, правду кажучи, на подив, на прикрість, от лишенько моє, на біду, дивна річ, звісна річ, воля твоя (ваша), м'яко кажучи, грішним ділом, так би мовити, певним (деяким) чином, деяким способом, чого доброго, нічого гріха таїти, ніби навмисне, як на біду, от тобі й маєш, хвалити долю* тощо: **На щастя**, пожежу погасили швидко (М. Бажан); **На жаль**, чудес на світі не буває (П. Воронько); Ну та й гарна ж, **нікроу**, удовина дочка (І. Нечуй-Левицький); **Чого доброго**, зачеплять сина (Панас Мирний); **Хвалити долю**, живим повернувся (М. Стельмах)» [13, с. 227];

4. «Джерело повідомлення: *по-моєму, на мою думку, на думку (чию?), по-твоєму, на мій погляд, по мені, по-вашому, за вченням, за висловом, за виразом, за переказом, за прислів'ям, за слухами, за даними, за повідомленням, за моїм переконанням* тощо: **На мою думку**, делікатність має сенс до якоїсь межі: далі вона стає безхарактерністю, безхребетністю... (В. Коротич); **По мені** – роби вже краще те, що вмієш (Л. Глібов); **За даними гідроцентру**, завтра має задоштити (З газети); **На їхній погляд**, це не що інше, як помахування дерев'яними шаблями (М. Хвильовий)» [13, с. 228];

5. «Порядок думок, зв'язок між ними: *по-перше, по-друге, нарешті, з одного боку, з іншого боку, зокрема, словом, одним словом, простіше кажучи, наприклад, приміром, до речі, крім того, головне, нарешті, взагалі, зрештою, врешті, навпаки, виходить, значить, кінець кінцем, таким чином, отже, у*

всякому разі та ін.: Будинок готелю був, *по-перше*, високий і міцної старовинної кладки, а по-друге, наріжний (О. Гончар); *Словом*, ви виїхали на лугові озера, на очерета й на тихі-тихі плеса (Остап Вишня); *Зрештою*, не так уже й погано склалось (Ю. Яновський); Село Мала Каховка, *приміром*, перенесене з зони затоплення і наново побудоване (О. Довженко); *До речі*, я, звичайно, де в чому згоден з вами (І. Ле); Жінки, *навпаки*, судили Якова і разом своїх чоловіків (Панас Мирний); А яке ви маєте право, *наприклад*, руйнувати качачі гнізда? (Остап Вишня)» [13, с. 227];

6. «Активізація висловлюваної реченням думки; це переважно дієслівні форми вставності, які на чомусь наголошують, щось обмежують, уточнюють, пояснюють тощо: *скажімо, відверто кажучи, правду кажучи, м'яко кажучи, між нами кажучи, здавалося, чуєш, чуєте, знаєш, знаєте, знай, знайте, бачите, даруйте, погодьтесь, припустімо, слово честі* та ін.: Я сьогодні, *даруйте*, не зможу прийти. *Відверто кажучи*, набридло засідати (М. Руденко); *Слово честі*, все буде між нами (М. Стельмах)» [13, с. 228].

7. «Узагальнення, вказівка на те, що сказаним у реченні що-небудь підсумовується: *отже, таким чином, виходить, значить, загалом кажучи, а взагалі, зрештою, словом, одним словом* тощо: *Отже*, поспішай виправити свою помилку (М. Хвильовий); *А взагалі* – де айстра, де зоря? (О. Пахльовська); *Коротко кажучи*, сьогодні треба працювати краще, ніж учора (3 газети)» [13, с. 228].

1.4.2. Вставні речення

«Загалом вони виконують ті самі функції, що й вставні слова і сполучення слів, тобто можуть вказувати на достовірність і перебіг дії, джерело висловлювання, можуть надавати всьому реченню певної емоційності, встановлювати зв'язок між реченням, до якого входять, і попереднім чи наступним, виражати певний заклик або звернення до співрозмовника тощо» [13, с. 229].

«До типових різновидів вставних речень належать речення, які формально становлять собою:

а) двоскладні вставні речення із займенниково-особовим підметом: *я бачив (знав, чув та ін.), скільки я пам'ятаю себе, я сам це відчуваю (розумію та ін.), я вас запитую (запрошую тощо), ти сам це добре знаєш (розумієш тощо), ми всі глибоко переконані в цьому та ін.: І сили не стане, **ми знаєм про це**, його інтервентам зірвати (В. Сосюра); Мій дідусь, **щоб ви знали**, не простий рибалка, а бригадир (Ю. Збанацький)» [13, с. 229];*

б) «вставні речення, які за своєю структурною будовою належать до певних різновидів односкладного безособового чи інфінітивного речення: *мені здається (здавалося, здалося), дівчині (будь-кому) уявлялось, нам усім думалось (здавалось та ін.), нам усім ще пригадується тощо, давно вже пора знати (не забувати), ніде правди сховати, тепер уже не можна не погодитись (не визнати) та ін.: Журба почув густий і, **як йому здавалося**, схвилюваний голос (Д. Ткач); **Ніде правди сховати**, мені не зовсім це подобалось (Б. Грінченко); Це ти, **не во гнів буде сказано**, трошки брешеш (М. Куліш); Хоч, **правду сказати**, я й так не зморений (Д. Ткач)» [13, с. 230];*

в) «вставні речення у формі односкладних неозначено-особових речень, головний член яких виражає певні вияви мислення, мовлення, поведінки: *часто саме так думають (розмірковують, кажуть тощо), йому сказали про це, мені доповіли про це та ін.: Щастя кожного, **саме так нерідко думають**, у його ж руках (З преси); Ваш син, **мені доповіли про це**, людина працювита (З газети)» [13, с. 230].*

На думку О. Новікової, «вставні конструкції – це такі форми, які введені до складу речення на семантико-комунікативному рівні з метою вираження ставлення мовця до повідомлюваного з погляду його ймовірності / неймовірності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо. З формально-граматичного погляду зазначені синтаксичні одиниці є ізольованими від речення; з комунікативного погляду вони не змінюють основного модального значення речення, а пояснюють його, надаючи

особливого забарвлення. У ролі вставних виступають переважно слова, словосполучення й речення, які можуть виражатися дієслівними, іменниковими, прислівниковими, прикметниковими, числівниковими, займенниковими та модальними формами. Вставні конструкції в комплексі з іншими мовними компонентами виступають ефективним засобом реалізації мети автора – досягнення чіткості й логічності передачі інформації в тексті. Надалі варто приділити увагу комплексному аналізу вставних конструкцій в різних стилях сучасної української літературної мови» [30, с. 38].

В усному мовленні вставні конструкції вимовляються з відповідною інтонацією, виділяються паузами, інтонація понижена.

1.4.3. Поняття про «вставлення», «вставлені конструкції»

«У типових виявах і формах вставлені мовні одиниці істотно відрізняються від вставних. Зазвичай вони об'ємніші словесно, адже серед вставлених конструкцій лише іноді простежуються однослівні форми. Вставлені частини найчастіше представлені структурами простого речення, нерідко й формами складних, які, навіть будучи словесно дуже розгалуженими, не стають справжніми реченнями – самодостатніми комунікативними конструкціями, бо обов'язково входять до складу основного речення. Вставлені компоненти здебільшого мають серединну позицію, рідше завершують структуру речення, але, на відміну від вставних одиниць, ніколи не розпочинають його» [13, с. 231].

«Відрізняються вони від вставних структур і своєю функцією, закладеною в семантиці: використовуючи синтаксично ізольовану вставлену частину в межах речення, навіть однослівного, мовець здебільшого привносить у нього додаткове зауваження, уточнення, пояснення та ін.: І коли сьогодні задумуєшся над долею світу (*а це повинна робити кожна чесна людина*), то мимоволі приходиш до думки, що світ можна врятувати (П. Загребельний); Тут йому добре (*аж занадто!*) платили, він мав досить вільного часу, власне житло

(окрему квартиру в двоповерховому котеджі, де жив ще мовчазний учитель музики з дружиною) і незалежність в межах, обумовлених місцями Еймі (П. Загребельний); Очі в нього були усміхнено-печальні – **він ніколи не усміхався ними весело** – а біляво-хвилясте волосся світилося на сонці шовком (Гр. Тютюнник)» [13, с. 231-232].

Вставлені слова, сполучення слів і речення – «це граматично не пов'язані з реченням мовні одиниці, що виражають додаткові повідомлення чи побічні зауваження, які доповнюють зміст висловленого в реченні, вказують на те, що не передбачалось на початку формулювання думки» [13, с. 232].

«Найчастіше вставленість представлена структурою речення, переважно простого: І він штовхнув (**звичайно, ненароком**) Тибуція, що задрімав під боком (М. Рильський) – вставлене слово, ускладнене вставним словом *звичайно*; В щирім серці, в чесних грудях – вірю, знаю! – квіти є! (В. Симоненко) – дві вставлені одиниці, кожна у формі односкладного означено-особового речення; Хоч автор і скаржиться наприкінці, що книжки тепер довго редагуються (**рецензент міг би додати, що редагують і видають набагато довше, аніж книжки пишуться**), але ж автор сам дає привід до редакторських втручань (П. Загребельний) – вставлене складне речення» [13, с. 232].

«Іноді вставлене речення може розміщуватись за межами основного: Закону одному підвласне життя світове, земля наша, мати, а ми її діти. Все наше – і надра, і землі, й хліба... (Над ярами на конях басують бандити, Володін рушницю навів з-за горба і в голос знайомий...) (Л. Первомайський)» [13, с. 233].

«З усіх можливих позицій вставленості в структурі основного речення найбільш нейтральною є кінцева, через що в писемному мовленні перше слово такого вставленого компонента нерідко пишуть з великої літери: ... її образ... лишився там під блискучим скляним поверхом, щоб вічно нагадувати їй про її недолі, опущеність, самотність (**Вона певна була в тому**) (М. Коцюбинський), пор.: ... щоб вічно нагадувати їй (**вона певна була в тому**) про її недолі, опущеність, самотність. Однак великою літерою перше слово – не власна

назва— може починатись також і в інтерпозиції, що свідчить про правописну неусталеність у цій сфері: Три сини, та дочка, та дорослі онуки (*Від обличчя твого відірватись не сила*) підняли тебе на дужії руки... (А. Малишко)» [13, с. 233-234].

Таким чином, вставні і вставлені конструкції по-різному доповнюють, характеризують, уточнюють, розгортають мовлення, збагачують його смислово й емоційно.

РОЗДІЛ 2 ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ В РОМАНІ «ДВНАДЦЯТЬ, АБО ВИХОВАННЯ ЖІНКИ В УМОВАХ, НЕ ПРИДАТНИХ ДО ЖИТТЯ»: ГРАМАТИКО-ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ

2.1. Умови відокремлення та вживання відокремлених означень у романі

Прості ускладнені речення в художньому мовленні часто ускладнені відокремленими членами речення: означеннями, прикладками, обставинами, додатками. Велику кількість відокремлених членів знаходимо в романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько.

«Твори Ірен Роздобудько різні за жанрами, адресовані різновіковій аудиторії і мають свого читача. Характерні ознаки художньої манери письменниці досить поляризовані: від масовості, кітчевості до акцентованого психологізму. Кліше «детективниці», «глянсова дамочка», які іноді прозиралися в рецензіях і читацьких відгуках після публікації перших прозових текстів, нині заперечуються і масивом створеного, і самою манерою спілкування письменниці з читачем» [19, с. 336].

У романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» виявлено різні види відокремлених означень: узгоджені прикметникові означення, неузгоджені прикметникові означення, прикметникові звороти, означення, виражені дієприкметником і дієприкметниковим зворотом.

Відокремлення узгоджених прикметникових означень

У романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» виявлено вживання узгоджених і неузгоджених прикметникових означень. Узгоджені прикметникові означення у творі відокремлені в таких випадках:

1) узгоджені прикметникові означення виділяються комою два чи більше означень, які знаходяться після пояснюваного слова, перед яким вже є інше

узгоджене означення: «Я бачу видовжене *біле* тіло, *нечітке*, далеке від мене» [37, с. 120];

2) узгоджені прикметникові означення виділяються комою, якщо знаходяться відірвано від пояснюваного слова, тобто між ними є інші слова.

Відокремлення неузгоджених прикметникових означень.

У проаналізованому романі виявлено відокремлення неузгоджених прикметникових означень: «Одягаю чудову сукню... Вона чорна, з *мереживом і рюшами*, талія – низька, ...» [37, с. 79-80].

«Неузгоджені означення поєднуються з означуваним словом (членом речення) підрядним зв'язком керування або прилягання. Найчастіше неузгодженим означенням є змінюваний іменник (субстантивоване слово) в непрямому відмінку або непрямий відмінок незмінюваного повнозначного слова; рідше цю функцію виконує інфінітив. У писемному мовленні неузгоджене означення, як і узгоджене, виділяється комою, іноді тире» [13, с. 209].

Неузгодженими означеннями виступають змінюваними іменниками в непрямих відмінках, рідше виражені інфінітивом. У текстах такі означення найчастіше відокремлюються комами, зрідка – тире. Такі означення поєднуються з пояснюваним словом підрядним зв'язком керування чи прилягання.

Відокремлення неузгоджених прикметникових означень знаходимо в романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя»: «Ось у цій шубі з домашніх тварин, у *білих плямках під пахвою*, через які може спалахнути справжня шекспірівська драма» [37, с. 11]; «Лікар веде мене до кабінету, який має стати моїм. Він затишний, з *фігурними ґратами на вікні*» [37, с. 12].

Відокремлення прикметникових зворотів.

Прикметниковим зворотом називається прикметник з залежними словами, наприклад: «Я бачу видовжене біле тіло, нечітке, *далеке від мене*» [37, с. 120].

Найчастіше це якісний прикметник. Прикметниковий зворот складає один поширений член речення, який виділяється комами, коли знаходиться після пояснюваного слова.

У проаналізованому романі ми знайшли такі відокремлені прикметникові звороти: «У нього сиве волосся, охайна трикутна борідка і світлі, *майже прозорі очі*» [37, с. 14]; «Монолог скидався на... На строкату ковдру, зшиту з окремих клаптів. Усі вони були різного розміру, *різноманітні за візерунками*» [37, с. 17]; «Моя нова знайома справила на мене гнітюче враження. Напевно, колись вона була вродливою, *навіть гарнішою за мене*» [37, с. 45].

Відокремлення означень, виражених дієприкметником і дієприкметниковим зворотом

У романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» ми знайшли відокремлені означення, виражені дієприкметником і дієприкметниковим зворотом. Відокремлення відбулося в таких випадках:

1) коли дієприкметниковий зворот стоїть після пояснюваного слова, наприклад: «Такий собі чоловік, *захоплений невідомою мені наукою*» [37, с. 15]; «Малюнок, *виконаний олівцем*, справді справляв враження» [37, с. 37];

2) коли дієприкметниковий зворот стоїть не безпосередньо після пояснюваного слова, наприклад: «Та й кому ми мали казати – *ми* були самотні, *створені тільки одне одному*» [37, с. 35];

3) коли дієприкметниковий зворот стоїть після пояснюваного слова, перед яким уже є інше означення, наприклад: «Монолог скидався на... На *строкату ковдру, зшиту з окремих клаптів*» [37, с. 17].

В аналізованому романі простежуємо емоційно-експресивні навантаження відокремлених означень, виражених дієприкметником і дієприкметниковим зворотом, наприклад, у таких реченнях: «Потім я прощалася і йшла, *сповнена нової енергії, готова знову зануритися в метушню*,

що вирувала за їхнім напівпрозорим гайком» [37, с. 52]; «Я воліла, аби всі присутні ... побачили щось зовсім протилежне. Тишу і простоту, *сповнені почуття гідності*» [37, с. 53].

Відокремлені означення, виявлені в психологічному романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя», нерідко характеризують емоційний стан героїні, її радість, спокій, а саме: «У дитинстві ці секунди спокою, *сповнені радісним передчуттям чогось нового, смачними запахами з кухні, де бабуся пече млинці*» [37, с. 57].

Письменниця вживає відокремлені означення, виражені дієприкметником і дієприкметниковим зворотом, з описовою метою, як наприклад, у реченні: «Я ступив на *розгаслу, порослу мохом землю*, зав'яз у ній майже по коліна і ледь устиг вихопити валізу з яхти...» [37, с. 63].

2.2. Відокремлені прикладки у творі

У проаналізованому романі відокремлення прикладок відбулося в таких випадках:

1) коли непоширена і поширена прикладка стосується пояснюваного слова, вираженого особовим займенником, наприклад: «Ось воно, *це відчуття*, що спустошує і несе спокій» [37, с. 72];

2) коли поширена прикладка (загальна назва) стоїть перед і після пояснюваного слова, наприклад: «Згодом сестра-хазяйка, – *огрядна тітонька в синьому халаті*, – заносить у кімнату електричний чайник та магнітофон зі стосиком касет» [37, с. 13]; «...у мене не було ані близьких друзів..., ані знайомих, окрім двох-трьох сусідок – *маминих приятельок*» [37, с. 31];

3) коли непоширена прикладка (загальна назва) стоїть після пояснюваного слова (загальної назви), наприклад:

4) коли непоширена і поширена прикладка (загальна назва) стоїть після пояснюваного слова (власної назви), наприклад: «Я всадила її поміж Миколою Миколайовичем, *моїм шефом*, та практикантом Іванком...» [37, с.53];

5) коли непоширена і поширена прикладка приєднана до пояснюваного слова за допомогою слів: наприклад, зокрема, тобто, себто, на прізвище, за походженням, за віком, особливо, а саме і под., наприклад: «Вона в альбедо, *тобто білизні, тобто здатності поверхні відбивати струмінь випромінювання*» [37, с. 14].

«Більшу самотійність прикладки порівняно із «власне означенням» зауважував О. Потебня. Відокремлена прикладка завжди семантично й синтаксично самотійніша, має більше смислове навантаження, ніж не відокремлена; вона не так тісно пов'язана з пояснюваним словом, може бути і в препозиції, особливо тоді, коли поєднується із займенником у функції означуваного слова» [13, с. 216].

2.3. Відокремлені додатки

«Порівняно з означеннями, прикладками й обставинами, відокремлення додатків менш виразне, синтаксично обмежене, простежується рідко, що зумовлює його неоднозначне трактування в синтаксисі. Відокремлені додатки – це завжди непрямі додатки, виражені іменником (субстантивованим словом) у поєднанні з прийменником або словом у функції прийменника. Найчастіше це іменникові конструкції з лексем, які обмежують семантичну важливість об'єкта в синтаксичній функції додатка чи наголошують на ній. Здебільшого до їх складу входять прийменникові слова *крім (окрім), зокрема, окріч, за винятком, поряд із, замість, на відміну від*; прислівники *особливо, часом, часто, завжди*; дієприслівники *починаючи, кінчаючи, не рахуючи*; частки *навіть, аж*; сполучники *хоч, не тільки... а й* тощо [13, с. 221], наприклад: «*Крім наукових, я проводив безліч інших експериментів, які, безперечно, також ішли їй на користь*» [37, с. 167].

У романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» виявлено невелику групу відокремлених додатків, наприклад: «...у мене не було ані близьких друзів..., ані знайомих, *окрім двох-трьох сусідок* –

маминих приятельок» [37, с. 31]; «Я? А що в мене є, *крім життя?..*» [37, с. 22]; «Я просто не знав, як маю поводитися, *особливо в старших класах*» [37, с. 127].

2.4. Відокремлені обставини

Відокремлені обставини і за семантикою, і за граматичною формою є різнотипними, тому науковці виділяють декілька груп цих обставин, зважаючи на вище сказане. Відповідно є три групи:

- відокремлення обставин, виражених одиничним дієприслівником;
- відокремлення обставин, виражених дієприслівниковими зворотами;
- відокремлення обставин, виражених іменниками і прислівниками.

Відокремлені обставини часто вживають мовці в мовленні, а також письменники у своїх творах.

«Відокремлені обставини залежать від усього складу предикативної частини речення, мають послаблений зв'язок із нею, проте істотно доповнюють зміст синтаксично провідної частини простого ускладненого речення» [13, с.216]. Завдяки своїм широким естетичним навантаженням, відокремлені обставини широко представлені в художніх текстах. Чисельну їх групу знаходимо в романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько.

Відокремлення обставин, виражених дієприслівниковими зворотами.

Найпоширенішими в аналізованому романі є відокремлення обставин, виражених дієприслівниковими зворотами, наприклад: «На них я й заробляла купу грошей, *надсилаючи колись свої перші опуси в різні журнали*» [37, с. 11]; «Він покійно йде, *озираючись на мене*» [37, с. 15].

Незалежно від місця дієприслівникових зворотів щодо пояснюваного слова, всі такі звороти виділяються комами, наприклад, на початку речення: «*Глянувши один раз*, вона буквально пропікає мене очима» [37, с.9]; в кінці речення: «Медсестра так само зачиняє двері, *спостерігаючи за моїми рухами*»

[37, с. 13]; в середині речення: «Нічого не розуміючи у специфічних термінах, *перегорнувши кільканадцять сторінок*, відкладаю картку» [37, с. 13].

«З усіх видів зворотів – прикметникових, дієприкметникових, дієприслівникових – найтісніше пов'язані пояснюваним і синтаксично підпорядковувальним членом речення прикметникові звороти (бо виражають постійну ознаку предмета); менш тісно поєднується з пояснюваним словом дієприслівниковий зворот, бо позначає мінливу в часових вимірах ознаку. Спільною для всіх зворотів є напівпредикативність, хоча з певними особливостями, зумовленими їхньою семантикою і морфологічною специфікою. Зв'язок дієприкметників і прикметників з пояснюваним словом двобічно розгорнутий (зміна форми відмінка, роду й числа пояснюваного слова спричиняється до такої зміни пояснювального слова), що не характерно для дієприслівникового звороту, в якому зв'язок синтаксично обмежений багатомформністю пояснюваного слова (дієслівного) і одноформністю синтаксично залежного (дієприслівникового)» [13, с. 219].

У романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько вживає відокремлені обставини з різною стилістичною функцією, часто із зображально-виражальною метою, наприклад: «*Втративши їх (впливових батьків)*, я вирішила взятися за розум. Почала з того, що звільнила покоївку, *видавши їй значну компенсацію* та *дізнавшись від неї*, де купуються ті чи ті продукти, як платити за квартиру, як користуватися пральною машиною, пирососом...» [37, с.322]. В таких описах може бути вжито кілька дієприслівникових зворотів.

В аналізованому творі знаходимо вживання поруч кількох відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами, з метою точної, влучної характеристики, наприклад, «Зазвичай я проводила в його нетрях (супермаркету) по кілька годин, розмірковуючи, що ж мені треба для господарства, *навантажуючи у візок безліч непотрібних речей* та *клянучи себе за безпорадність і недолугість*» [37, с. 32]; «Заговорив швидко, досить гарною

мовою, *дивлячись кудись вгору, ніби зчитуючи оповідання*, що було надруковано на стіні позад мене...» [37, с. 63].

Простежуємо оцінну роль виявлених відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами, в описі персонажа: «О, це була справжня вистава! Він став дивно рухатися, зображаючи чийсь ходу, – погойдувався, *трохи кульгаючи, злегка скособочивши стопу*, тягнув носок, як невправний танцюрист. Все це виглядало смішно й навіть граційно» [37, с. 73].

Виражають емоції, тривогу, напруження, наприклад: «Я біг, охопивши голову руками. Мені хотілося рити землю біля кожного пагорба, під кожним деревом. Жах змінився люттю... *Тамуючи біль*, я підвівся і сів» [37, с. 72]; «Погляд мій тоді, мабуть, був досить потужний, адже він завмер і, *схиливши голову*, побіг додому...» [37, с. 85].

Знаходимо в романі відокремлені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами, в основі яких лежить фразеологізм, наприклад: «*Не зронивши ні пари з вуст*, я метнулася до телефону. Мені було байдуже...» [37, с. 54] (тобто нічого не сказавши, промовчавши).

Відокремлення обставин, виражених одиничними дієприслівниками.

Відокремлені обставини, виражені одиничним дієприслівником, письменниця рідше вживає, ніж дієприслівникові звороти. Наведемо приклади: «Зазвичай я проводила в його нетрях (супермаркету) по кілька годин, *розмірковуючи*, що ж мені треба для господарства, навантажуючи у візок безліч непотрібних речей та клянуци себе за безпорадність і недолугість» [37, с. 32].

«Двоїста сутність дієприслівника як особливої форми дієслова, що виражає ознаку за дією і містить значення виду, часу, стану, та носія прислівникових ознак – морфологічної незмінності, синтаксичної функції обставини, підрядного зв'язку з пояснюваним словом, зумовлює те, що дієприслівник і дієприслівниковий зворот містять додаткову характеристику суб'єкта, вказують на властиву йому процесуальну функцію, синтаксично сприймаються на обставинному рівні» [13, с. 217].

Одиничні дієприслівники завжди виділяються комою, якщо знаходяться на початку речення: «*Пам'ятаючи*, як півдня вилежувалась перед картиною, я тепер підхоплювалася з ліжка...» [37, с. 39].

Одиничні дієприслівники відокремлюються, якщо вказують на час, умову дії, причину, наприклад: «Забувала про все, *дивлячись*, як з-під його рук виповзають золотаві змійки, що пахнуть лісом» [37, с. 55].

Можуть виражати фізичний стан персонажа: «Щось боляче вдарило мене у скроню. *Непритомніючи*, ще встиг подумати, що чиясь куля все-таки влучила в мене... [37, с. 72]; «*Засинаючи*, я невідривно дивилася в неї..., бо вона була дзеркалом...» [37, с. 37].

Можуть характеризувати емоційний стан персонажа: «А я слухала, *розуміючи*, що знайшла те, чого мені бракувало, – таку ж самотню душу, яка пережила і втрати, і трагедії» [37, с. 34].

Завжди виділяються комою одиничні дієприслівники, якщо далі йде підрядне речення, наприклад: «Забувала про все, *дивлячись*, як з-під його рук виповзають золотаві змійки, що пахнуть лісом» [37, с. 55].

Відокремлення обставин, виражених іменниками і прислівниками.

«Відокремлені обставини такої структурної будови не належать до уточнювальних членів речення, бо не мають чи майже не мають деталізувального значення. Вони можуть бути непоширеними, якщо формуються тільки іменником із прийменником чи прислівником, і поширеними, коли іменник чи прислівник має при собі синтаксично залежне слово (слова)» [13, с. 220].

У романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько виявлено такі відокремлені обставини, виражені іменниками і прислівниками: «Я йду вниз, *повз білі стіни царства тіней*, проходжу крізь скляні двері вахти й потрапляю на подвір'я» [37, с. 16]; «Та мій погляд уже проник до кімнати – *в куток, до свічки* (такої самої, як у старих!), *до предмету...*» [37, с. 68]; «Адже скоро, дуже скоро – *вже зранку!* – вона вважатиметься багатою нареченою!» [37, с. 135].

Особливий вид відокремлених обставин становлять обставини, виражені іменником із прийменником *незважаючи на*, які ми теж виявили в романі: «Вінвийшов у передпокій і, *незважаючи на пізню годину*, зателефонував практикантові» [37, с. 54]; «...одну й ту саму (роль), *не зважаючи на обставини*» [37, с. 62].

2.5. Відокремлені уточнювальні члени речення

Уточнення – «це своєрідне інтонаційне виділення переважно одного другорядного члена речення, який пояснює, деталізує значення іншого» [13, с. 222], наприклад: «Невдовзі, *до війни*, з'явився третій – спільний» [37, с. 136].

Особливість уживання уточнювальних й уточнюваних членів речення полягає в тому, що вони «завжди синтаксично однотипні, є тим самим членом речення, відповідають на те саме питання, але водночас не становлять однорідних членів речення, бо не допускають між собою сполучника *і* – він руйнує уточнюваність одного з членів речення, видозмінює зміст. Уточнювальне слово завжди вужче за значенням від уточнюваного» [13, с. 222].

Найчастіше відокремлюються уточнювальні обставини. У романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» саме уточнювальних обставин знайдено найбільше. Це:

а) обставини місця: «Там, *за твоїм селищем*, люди вбивають одне одного» [37, с. 22]; «...що я тут, *поруч*, але такий старий та потворний, що краще їй мене не бачити» [37, с. 20];

б) обставини часу: «Тоді ж, *після випадку в театрі*, мені видавалося, що соромитися треба...» [37, с.49]; «А потім, *зовсім скоро*, вона померла» [37, с. 137];

в) обставини способу дії: «Заговорив швидко, *досить гарною мовою*, дивлячись кудись вгору, ніби зчитуючи оповідання, що було надруковано на стіні позад мене...» [37, с.63].

Уточнювальними можуть бути й інші члени речення, що підлягають відокремленню:

- прикладки: «...у мене не було ані близьких друзів..., ані знайомих, окрім двох-трьох сусідок – *маминих приятельок*» [37, с.31]; «– І я так вважаю! – підтримує розмову другий брат батька, *дядько Володимир*» [37, с. 128];
- означення: «Або вбіжить жінка – *найгарніша в світі...*»[37, с. 103];
- додатки: «Засинаючи, я невідривно дивилася в неї..., бо вона була дзеркалом, а точніше – *задзеркалям, таємничим світом геніального художника*» [37, с. 37].

«При відокремлених уточнювальних членах речення може стояти службове слово або слово з послабленою семантикою: *або* (в значенні *тобто*), *тобто, цебто, навіть, зокрема, особливо, наприклад, головним чином, у тому числі* тощо» [13, с. 223], як наприклад, у реченні: «– Цю (тобто мене) відселить до окремої кімнати» [37, с. 87].

Отже, здійснивши аналіз функціонування відокремлених членів у романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя», ми виявили, вживання таких членів речення є поширеним явищем утворах письменниці. Застосувавши статистичний метод, зазначимо, що найчастіше в романі зафіксовано відокремлених означень і обставин, менше – додатків і прикладок. Найчастіше письменниця вживає поширені відокремлені означення та обставини, виражені дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами.

РОЗДІЛ 3 РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМИ І ВСТАВЛЕНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ У ПРОЗІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

3.1. Речення зі вставними компонентами. Семантико-функціональні різновиди вставних одиниць

Одним із поширених ускладнювальних компонентів у романі Ірен Роздобудько «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» виступають вставні і вставлені конструкції.

Для аналізу значень вставних слів і сполук скористаємось семантичною класифікацією, запропонованою П. Дудиком і Л. Прокопчук. Розглянувши семантику та функціональну навантаженість вставних слів і сполук, виявлених у конкретних уривках роману «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя», ми виділили такі їхні семантико-функціональні різновиди:

1) оцінка того, про що йдеться, з погляду його достовірності:

а) вираження впевненості у чомусь, ймовірність, вірогідність: справді, зрозуміло, звісно, звичайно, певна річ, безперечно, без сумніву та ін. («Подружньому порадив улаштуватися на роботу чи хоча б ретельно контролювати надходження на мій рахунок грошей ... і, *звісно*, бути «розбірливою у знайомствах і зв'язках» [37, с. 31]; «Можливо, ходив на полювання? *Щоправда*, у міських умовах, це виглядало б дивно...» [37, с.52]; «Та, *ймовірно*, помилявся. Адже довкола точилася безупинна війна дерев, шуміло море...» [37, с. 64]; «Крім наукових, я проводив безліч інших експериментів, які, *безперечно*, також ішли їй на користь» [37, с. 167]);

б) вираження невпевненості у чомусь, припущення, намір: може, можливо, певно, напевно, видно, здається, як здається, очевидно, здавалося б та ін.: («Як вони жили без мене? *Мабуть*, так само просто: дівчина готувала їжу, юнак... *Можливо*, ходив на полювання? *Щоправда*, у міських умовах, це

виглядало б дивно...» [37, с. 52]; «Ще раз кинув тоскний погляд на горизонт: *можливо*, човняр пожартував і скоро повернеться?» [37, с.64]; «*Здається*, їй навіть пропонували балотуватися в депутати...» [37, с. 177];

2. Звичність інформації, фактів, що повідомляється мовцем: буває, бувало, трапляється, як водиться та ін. («*Бувало*, надвечір падала у ліжко зовсім знесилена» [37, с. 32]; «*Як звичайно*, я проспала до дванадцятої» [37, с. 37]; «*І, буває*, прокидаюся в сльозах. В огидних каламутних старечих сльозах...» [37, с. 100]);

3. Вираження емоційної оцінки самим мовцем того, про що повідомляє, зазначення своїх почуттів, відчуттів (радість, подив, жаль, сумнів, невдоволення і под.): на жаль, на щастя, шкода, сором, як на лихо, як на зло, дивна річ, на біду, правду кажучи, на подив, грішним ділом, чого доброго та ін. («*Як дивно*, це сталося саме на цій новій роботі. Уперше в мені зародилась цікавість» [37, с. 50]; «Вийшло ще гірше, ніж закон Ньютона. Однак, *на щастя*, дивні господарі нарешті почали клювати носом» [37, с. 66]);

4. Вказівка на джерело повідомлення, на того, хто першим подав ту чи іншу інформацію: на мій погляд, по-моєму, по-твоєму, по-вашому, за висловом, за вченням, за виразом, за моїм переконанням та ін. («*Як на мене*, тут потрібне незначне терапевтичне втручання» [37, с. 149]);

5. Порядок висловлень, думок, певна пов'язаність між ними: по-перше, по-друге, по-третє, з одного боку, з того боку, з іншого боку, наприклад, нарешті, головне, взагалі, зрештою, крім того, до речі, врешті, отже, таким чином, значить, кінець кінцем та ін. («Адже, як часто буває: ми зустрічаємо на своєму шляху щось, що не піддається нашому розумінню – *наприклад*, велику любов або справжню й віддану дружбу» [37, с. 55]; «*Крім того*, я дедалі частіш згадував наші розмови, зустрічі й розумів...» [37, с. 177]; «Вітри крутили мною, несли, розбивали вщент... і, *нарешті*, винесли на середину» [37, с. 101]; «Ньютон, *до речі*, взагалі говорив із величезними труднощами» [37, с. 151]);

6. Активізація думки, що висловив мовець. Як правило, це виражають дієслова, за допомогою яких мовець щось уточнює, пояснює, привертає увагу

слухача і под.: правду кажучи, скажімо, відверто кажучи, чуєш, чуєте, знаєш, знаєте, бачите, між нами кажучи та ін. («*Відверто кажучи*, я злякався. Ще раз кинув тоскний погляд на горизонт: можливо, човняр пожартував і скоро повернеться?» [37, с. 64]; «Чи не було це дивним, *скажімо*, для її батьків, сусідів?» [37, с. 166]; «*Пригадуєте*, років зо два тому її світлини не сходили зі шпальт різноманітних журналів, у неї була своя передача...» [37, с. 177]);

7. Підсумок сказаного, узагальнення і под.: отже, таким чином, значить, виходить, зрештою, словом, одним словом, загалом кажучи та ін. («*Загалом*, багато що справдилося...» [37, с. 101]; «Поруч із ним ніхто не сидів. *Отже*, нема про що говорити» [37, с.54]; « *Словом*, у бурхливому морі, що оточувало мене зусибіч, я почувалася загубленим острівцем» [37, с.32]; «Одне слово, вона просто врзалась у мене на розі – так швидко бігла» [37, с. 154]).

3.2. Вставні речення

Крім вставних слів і сполучень слів, вставними можуть бути цілі речення. Вони можуть бути оформлені як двоскладні й односкладні, повні чи неповні, поширені чи непоширені, але, як і вставні слова та сполуки, вони будуть виражати ті самі значення: можливість/неможливість, достовірність, ймовірність, припущення, виражати емоційну оцінку, зазначати джерело повідомлення, реалізувати зв'язок між реченнями, думками, виражати звернення до співрозмовника і под.

Найпоширенішими за структурними ознаками різновидами вставних речень є такі:

а) вставні двоскладні речення з підметом-займенником: я бачив, я чув, скільки себе пам'ятаю, я глибоко переконаний в цьому, ми глибоко переконані в цьому, ти сам це добре знаєш та ін. («Невдовзі познімаю їх, *міркую я*, заміню на кілька справжніх вазонів» [37, с. 12]; «Мила маленька дівчинко, *подумав я*, тебе не врятували твої проникливі сині очі та густе каштанове волосся, ти не стала принцесою» [37, с. 24]; «Добре, *вирішив я*, нехай хитрує й далі...» [37, с.

156]; «якщо й справді щось не так, *вирішив я*, зможу швидко вискочити...» [37, с. 154]; «Точніше, небо, *як я вже казала*, було зовсім не ясным – а сірим, як напередодні весни» [37, с. 56];

б) вставні односкладні речення – безособові та інфінітивні: мені здається, нам усім здавалось, мені уявлялось, давно вже пора знати, ніде правди діти, ніде правди сховати та ін. («Увечері вона довго не відходила від дверей... А потім, *мені видалося*, пішла» [37, с. 172]; ...стоптані сандалі, котрі, *як мені здалося*, занадто дитячі для дівчинки десяти чи одинадцяти років...» [37, с. 155];

в) вставні односкладні речення – неозначено-особові, у яких головний член називає певні мисленнєві процеси, мовлення, певну поведінку: йому сказали про це, часто саме так і думають, нам розповіли про це, мені доповіли про це та ін. («Після довгих і досить крутих сходинок до, *як тепер кажуть*, кар'єри – студентської бідності... я нарешті насолоджувався спокоєм, статками, знаннями...» [37, с. 152]);

г) вставні односкладні речення – означено-особові, у яких головний член називає мисленнєві процеси, мовлення тощо («Про це мріяли мої батьки. Але, *думаю*, якби вони були живі, то знайшли б мені «гідну партію» і я була б позбавлена справжнього кохання...» [37, с. 35]; «Так жила і я. Тепер, *гадаю*, ви зрозумієте, чим для мене був той фургончик...» [37, с. 53].

3.3. Речення зі вставленими компонентами. Структура та семантика вставлених конструкцій

У романі Ірен Роздобудько «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» поширеним синтаксичним явищем є вживання вставлених компонентів. Власне, майже на кожній сторінці твору можна знайти вставлені конструкції, які найчастіше письменниця виділяє дужками або тире з обох боків.

У сучасному мовознавстві довго триває дискусія щодо питання розмежування вставних і вставлених компонентів, але науковці сходяться на тому, що в них різне функціональне призначення. Вставлені компоненти містять закінчену думку, бо це в основному окремі речення (двоскладні/односкладні, прості/складні, багатокomпонентні складні речення); вони, як правило, містять додаткову інформацію про сказане, певне уточнення чи пояснення і под., а вставні компоненти найчастіше виражають ставлення мовця до сказаного, його оцінку, емоції, джерело повідомлення тощо.

«Вставні і вставлені компоненти здебільшого диференціюють за ознакою модальності. Вставні слова, словосполучення, речення є одним із найпоширеніших засобів вираження суб'єктивної модальності. Вставлені конструкції репрезентують об'єктивну модальність» [51, с. 166].

Відрізняються вставні і вставлені компоненти ще й місцем розташування у структурі речення. Вставлення ніколи не починає речення, воно займає місце в середині речення або (рідше) в кінці, а вставні компоненти можуть починати речення.

Вставлені слова, сполучення слів і речення – «це граматично не пов'язані з реченням мовні одиниці, що виражають додаткові повідомлення чи побічні зауваження, які доповнюють зміст висловленого в реченні, вказують на те, що не передбачалось на початку формулювання думки» [13, с. 232].

Як виявили наші спостереження, Ірен Роздобудько в романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» вживає всі структурні різновиди вставлень: вставлені слова, сполучення слів і речення. Провівши підрахунки, зазначимо, що найбільше виявлено вставлених речень, як наприклад: «...я відповідала останнім рядком із книжки, яку на той час читала (*тоді я ще могла розрізняти літери*) і люди здивовано знизували плечима...» [37, с. 49]; «Перед тим, як постукати в двері наступної будівлі (*це був охайний котедж із веселенькими фіранками*), я вмився біля джерела...» [37, с. 67].

Менше письменниця вжила вставлених сполучень слів, наприклад: «Чи варто говорити, що коли я відірвалася від споглядання – *і то завдяки телефонному дзвінкові мого чоловіка!* – стрілки годинника наближалися до п'ятої вечора...» [37, с. 38]; «Стосик аркушів... Серед них траплялися й зовсім чисті – *без жодних підкреслень*» [37, с. 17]; «Пропозиція (*від однієї знайомої*) попрацювати в Будинку скорботи заскочила мене зненацька саме у такий час» [37, с. 8].

Найменше нами виявлено вставлених слів, наприклад: «І немає місця для сорокової симфонії Моцарта або для «Лакрімози». У ньому немає місця (*й часу*) для сліз. Власне, я не плачу ось уже кілька років – *мабуть, зо п'ять чи навіть десять*» [37, с. 8]; «А цей – *розумник!* – одним широким змахом руки відкрив нам усім цілу панораму міста, що пропливало за вікном» [37, с. 59]. Найчастіше вони додають певну інформацію.

Особливістю індивідуального стилю Ірен Роздобудько є те, що авторка вживає як вставлені речення, різні за структурою. Це можуть бути і двоскладні/односкладні, прості/складні, багатокomпонентні складні речення тощо. Зауважимо, що ми знайшли вставлені конструкції, які містять кілька речень, цілі уривки, які наведемо нижче.

Як виявили наші спостереження, в романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько вживає найчастіше як вставлення прості речення, а саме: «У нього сиве волосся, охайна трикутна борідка (*він мені нагадує Реріха*) і світлі, майже прозорі очі» [37, с. 13]; «Хоча був ранок і біля кас народу було не так уже й багато, навіть ці троє людей – *я це відчуваю шкірою* – дивилися на мене з неприхованим подивом» [37, с. 32-33].

Виявлені у творі вставлені прості речення, в свою чергу, можуть бути: двоскладними й односкладними. Наприклад, двоскладні: «І ще – *це я теж запам'ятала!* – знайома краватка на стільці, стара картата сорочка...» [37, с. 46]; «Сівши навпроти – *рухи його були різкими та елегантними водночас* – він застав ногу на ногу...» [37, с. 3].

Односкладні вставлені речення можуть належати до різних різновидів односкладних речень:

- означено-особові: «І знову біг. І – *не брешу!* – краще б мені услід стріляли!» [37, с.72];

- неозначено-особові: «І ще знала (*встигла зрозуміти за цей рік*), що його легко можуть людей дурити чи скривдити...» [37, с. 36];

- безособові: лине запах прілих соснових голок, грибів та синьої-синьої води (*від цього яскравого кольору навіть зводить зуби*) – такий повітряний коктейль замінює мені цілу упаковку вітамінів» [37, с.77].

Вставлені речення також можуть бути повними і неповними. У романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» вставлені речення в основному повні, як наприклад: «І ще – *це я теж запам'ятала!* – знайома краватка на стільці, стара картата сорочка...» [37, с. 46]; «Отже, я поголився, зняв краватку (*у цій глушині вона виглядала досить смішно*) й постукав у двері...» [37, с. 68].

Хоча знаходимо і неповні речення: «Той-таки простий олівець, ті самі (*і щораз – неповторні!*) переплетіння ліній...» [37, с. 39]; «У клініці я збрехала (*вперше в житті!*), що хочу навідати сестру» [37, с.44].

Особливістю творчої манери Ірен Роздобудько є те, що у вставлених реченнях є вжиті вставні слова. Наведемо приклади: «...казала медсестра (*вона перебрала на себе роль конференсьє і їй, здається, це дуже подобалося*), – можлива симуляція» [37, с. 99].

Як виявив наш аналіз, у романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» поширені також складні вставлені речення, наприклад: «...закручування огірків на зиму – по п'ятдесят слоїків... (*мене завжди дивував цей жіночий фанатизм щодо консервації, адже все можна купити а магазині*), ритуальні сварки...» [37, с. 157].

Розглянувши структуру складних вставлених речень, зазначимо, що найчастіше вони є складнопідрядними, наприклад: «Можливо, заради цього простого жесту – *взяти за руку того, хто цього потребує*, – я і приїхав сюди?»

[37, с. 74]; «А якщо це осінь і з боку Піспали (*це найпрестижніший район у Тампере – на березі озера, де мешкають письменники й актори*) лине запах прілих соснових голок...» [37, с. 77].

Помічено, що вставленням виступає тільки підрядна частина, вона й починається підрядним сполучником, наприклад: «...нещодавно він придбав собі нове пальто (*котрим, певно, був незадоволений через його високу ціну*) і йому кортіло ще трохи поносити його» [37, с. 60].

Зовсім мало виявлено складносурядних вставлених речень: «...сказала медсестра (*вона перебрала на себе роль конференсьє і їй, здається, це дуже подобалося*), – можлива симуляція» [37, с. 99].

Нами виявлено в романі вживання багатокomпонентних складнопідрядних речень у ролі вставлень, наприклад: «Я пішов до печери, вичекав на момент (*не вдаватимусь у подробиці, як, перетворившись на доброго старця, напоїв вартових і жінок, що голосили неподалік, сонним зіллям*) та, відваливши брилу, виніс тіло...» [37, с. 26]; «– Розумієте, – пояснює мені головлікар (*він гадає, що мені це цікаво, що я тільки тому тут, аби написати величезний епос про його ... лікарню*), – частіше за все симптоматичні психози...» [37, с. 83]. Мета таких вставлень – ширше, глибше охарактеризувати зображене.

З метою подачі об'ємної, ширшої інформації авторка вживає кілька вставлених речень, навіть уривки. Наведемо приклади: «Куди прешся, падлюко?» – подумки лаюсь. (*Хоча загалом я досить ввічлива і люб'язна. І часом навіть дітей називаю на «ви»*). Далі погляд вихоплює з натовпу якусь бабцю» [37, с.7]; «Дуже обережно я розповідав їй про Леонардо да Вінчі, Паскаля, Коперника та Бруно. (*Зрозуміло, я не називав жодного конкретного імені - боявся зурочити! Головним у моїх історіях було те, що відбудеться далі, якщо світ стане ціліснішим, довершенішим, підпорядкованим одній загальній ПРОГРАМІ*)» [37, с. 23].

Знаходимо також речення, у яких введено кілька вставлень, як наприклад: «А якщо це осінь і з боку Піспали (*це найпрестижніший район у Тампере – на*

березі озера, де мешкають письменники й актори) лине запах прілих соснових голок, грибів та синьої-синьої води (*від цього яскравого кольору навіть зводить зуби*) – такий повітряний коктейль замінює мені цілу упаковку вітамінів» [37, с. 77].

Особливістю творчої манери Ірен Роздобудько є те, що вставлені речення за інтонацією є окличними, наприклад: «Він попросив купити йому чарку, а розплатився – *ти тільки подумай!* – ось цим малюнком» [37, с. 37]; «Ми йшли довгою чередою, завжди босі (*навіть у лютий мороз!*) і несли свічки» [37, с.90].

Крім того, нами виявлено вставлені речення з питальною інтонацією, наприклад: «Довга розпатлана коса пшеничного кольору, довгі, рівні й засмаглі (*чи просто – смагляві?*) ніжки в білих гольфах...» [37, с. 155].

Як виявив здійснений аналіз, у романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько часто вживає вставні і вставлені конструкції, надаючи їм різноманітних функціональних навантажень.

РОЗДІЛ 4 ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ТА ВСТАВНИХ, ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

4.1. Опрацювання теми «Відокремлені члени речення» на уроках української мови у школі.

«Сучасний урок рідної мови – плід майстерності і творчості вчителя-словесника, його професійності, ґрунтовних знань рідної мови, літератури, історії, мовознавства, народознавства, його патріотизму. Критерії сучасного уроку рідної мови відбивають ті зміни, що відбуваються в системі освіти, та рівень розвитку методичної науки. Серед найголовніших критеріїв сучасного уроку варто виділити такі: розвивальний потенціал уроку; використання активних методів і засобів навчання, викладання теоретичного матеріалу великими частинами (блоками); проблемне та інтерактивне навчання; раціональне використання навчального часу (мотивація навчальної діяльності, індивідуалізація навчання, співпереживання за результати праці, самовираження кожного учня); системність знань учнів (повторення й узагальнення і систематизація вивченого, блоковий виклад матеріалу, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між мовними явищами, центральна ідея (мета) уроку); методичне забезпечення уроку, сучасна технологія (моделювання уроку, навчальний кабінет, ТЗН); творчий потенціал уроку (пізнавальні, творчі завдання, інтегральні уроки на основі міжпредметних зв'язків); вивчення кращого досвіду, популяризація його на уроці, використання досягнень сучасної лінгводидактики. Як відомо, основною формою організації навчального процесу в усіх типах шкіл був і залишається урок» [31, с. 82].

Розділ «Синтаксис і пунктуація» завжди є складним для засвоєння учнями. Однією з важких тем є тема «Відокремлені члени речення», оскільки

для доброго засвоєння її необхідно мати знання не тільки із синтаксису, а й морфології.

Вивчають тему «Речення з відокремленими членами» у 8 класі. Учні повинні знати, які члени речення називають відокремленими, які члени речення можуть відокремлюватися, які умови їх відокремлення.

Учні також мають вміти в реченнях знайти відокремлені члени, поставити правильно розділові знаки, вміти їх вмотивувати, пояснити й оцінити їх виражальні можливості в тексті, в реченні. Крім того, учні мають вміти самі скласти речення з відповідними відокремленими членами. Але перед тим школярі повинні вивчити всі правила відокремлення.

Розпочинати вивчення розділу «Речення з відокремленими членами» варто з теми «Поняття про відокремлення. Відокремлені означення». Тут учитель, подаючи теоретичний матеріал, повинен розказати, що таке відокремлення, спосіб відокремлення, звернути увагу на стилістичні особливості відокремлення.

Розглядаючи тему «Відокремлені означення», вчитель має охарактеризувати всі умови відокремлення означень, але перед тим варто учням пригадати, що таке дієприкметник, дієприкметниковий зворот, як виділяються в реченні звороти. Звернути увагу також на те, чи завжди виділяються комами дієприкметникові звороти.

При опрацюванні теми «Відокремлені означення» можна запропонувати учням різні вправи. Наведемо зразки вправ, ілюстративним матеріалом послужать речення, взяті з роману «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько.

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть відокремлені означення, вмотивуйте умови їх відокремлення.

1. «Такий собі чоловік, захоплений невідомою мені наукою» [37, с. 15]. 2. «Малюнок, виконаний олівцем, справді справляв враження» [37, с. 37]. 3. «Моя нова знайома справила на мене гнітюче враження. Напевно, колись вона була вродливою, навіть гарнішою за мене» [37, с. 45].

Вправа 2. Запишіть речення. Поставте розділові знаки, поясніть умови виділення.

1. «Та й кому ми мали казати – ми були самотні створені тільки одне одному» [37, с. 35]. 2. «Монолог скидався на... На строкату ковдру зшити з окремих клаптів» [37, с. 17]. 3. «У нього сиве волосся, охайна трикутна борідка і світлі майже прозорі очі» [37, с. 14].

Вправа 3. З наведених речень випишіть речення з відокремленими означеннями. Поясніть умови виділення.

1. «Монолог скидався на... На строкату ковдру, зшити з окремих клаптів. Усі вони були різного розміру, різноманітні за візерунками» [37, с. 17]. 2. «Ми йшли довгою чередою, завжди босі (навіть у лютий мороз!) і несли свічки» [37, с.90]. 3. «Потім я прощалася і йшла, сповнена нової енергії, готова знову зануритися в метушню, що вирувала за їхнім напівпрозорим гайком» [37, с. 52]; 4. «Я воліла, аби всі присутні ... побачили щось зовсім протилежне. Тишу і простоту, сповнені почуття гідності» [37, с. 53].

Важливо, щоб учні засвоїли, чи завжди відокремлюються означення, коли дієприкметникові звороти не відокремлюються, чи важливим є місце дієприкметникового звороту щодо означуваного слова. Тут теж було б добре дати вправу, де були б речення, у яких не треба виділяти дієприкметникові звороти.

На домашнє завдання можна пропонувати такі:

1). Випишіть з обраного вами твору п'ять речень з відокремленими означеннями. Поясніть умови їх виділення.

2). Складіть невеликий твір-опис «Рання весна» з уживанням відокремлених означень.

3). Підготуйте презентацію на тему «Відокремлені означення».

Важким для засвоєння школярами є тема «Відокремлені прикладки». Насамперед учні мають знати, що таке прикладки, які є їх види. Учителю має пояснити позицію прикладки в реченні щодо означуваного слова, що виділятися можуть відокремлені прикладки і комами, і тире. Далі треба

детально зупинитися на умовах відокремлення прикладок, продемонструвати їх на конкретних прикладах.

Для вивчення теми «Відокремлені прикладки» вчитель може пропонувати учням такі вправи:

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть відокремлені прикладки, поясніть розділові знаки.

1. «Ось воно, це відчуття, що спустошує і несе спокій» [37, с. 72]. 2. «Згодом сестра-хазяйка, – огрядна тітонька в синьому халаті, – заносить у кімнату електричний чайник та магнітофон зі стосиком касет» [37, с. 13].

Вправа 2. Запишіть речення. Прочитайте їх з відповідною інтонацією. Поясніть умови виділення.

1. «Я всадовила її поміж Миколою Миколайовичем, моїм шефом, та практикантом Іванком...» [37, с. 53]. 2. «Вона в альбедо, тобто білизні, тобто здатності поверхні відбивати струмінь випромінювання» [37, с. 14].

Вправа 3. Запишіть речення. Поставте розділові знаки, поясніть умови відокремлення.

1. «...у мене не було ані близьких друзів..., ані знайомих, окрім двох-трьох сусідок маминих приятельок» [37, с. 31]. 2. «Вона в альбедо тобто білизні...» [37, с. 14].

Вправа 4. Складіть 4 речення з відокремленими прикладками на різні умови відокремлення.

Подаючи тему «Відокремлені додатки», вчитель має зазначити, що такі додатки не є поширеними в мовленні, текстах, що виділяються вони тільки комами на письмі. Спочатку учням можна пропонувати знайти відокремлені додатки у конкретних реченнях, звернути увагу учнів на розділові знаки при них, а вже в наступній вправі школярі мають знайти відокремлені додатки і самі розставити розділові знаки. Наведемо приклади вправ.

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть відокремлені додатки, з'ясуйте їх значення. Поясніть розділові знаки.

1. «...у мене не було ані близьких друзів..., ані знайомих, окрім двох-трьох сусідок – маминих приятельок» [37, с. 31]. 2. «Я? А що в мене є, крім життя?..» [37, с. 22].

Вправа 2. Запишіть речення. Поставте розділові знаки, поясніть умови відокремлення додатків.

1. «Я просто не знав, як маю поводитися особливо в старших класах» [37, с. 127]. 2. «...у мене не було ... знайомих окрім двох-трьох сусідок» [37, с. 31]. 3. «Крім наукових я проводив безліч інших експериментів, які, безперечно, також ішли їй на користь» [37, с. 167].

Вправа 3. Складіть речення, ввівши до них запропоновані додатки.

Крім мене, за винятком депутатів, особливо дівчата.

Найпоширеніші в художніх текстах, у мовленні відокремлені обставини. Вони можуть бути виражені дієприслівниковими зворотами, тому перш ніж розглядати тему «Відокремлені обставини» варто пригадати учням, що таке дієприслівник і дієприслівниковий зворот. Тому першою можна запропонувати вправу із завданням «Знайти обставини, виражені дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами». Можна дати приклади речень з роману «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько, а саме: «*Засинаючи*, я невідривно дивилася в неї..., бо вона була дзеркалом...» [37, с. 37]; «*Втративши їх* (впливових батьків), я вирішила взятися за розум. Почала з того, що звільнила покоївку, *видавши їй значну компенсацію* та *дізнавшись від неї*, де купуються ті чи ті продукти, як платити за квартиру, як користуватися пральною машиною, пілососом...» [37, с. 322].

Потім учитель має розказати всі умови відокремлення обставин. При цьому цікавим та ефективним для запам'ятовування учнями був би матеріал із застосуванням штучного інтелекту, презентації.

Для закріплення теоретичного матеріалу можна запропонувати такі вправи:

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть відокремлені обставини, поясніть розділові знаки.

1. «Щось боляче вдарило мене у скроню. Непритомніючи, ще встиг подумати, що чиясь куля все-таки влучила в мене... [37, с. 72]; 2. «На них я й заробляла купу грошей, надсилаючи колись свої перші опуси в різні журнали» [37, с. 11];

Вправа 2. Запишіть речення. Поставте розділові знаки, поясніть умови відокремлення.

1. «Він покійно йде озираючись на мене» [37, с. 15]. 2. «Засинаючи я невідривно дивилася в неї..., бо вона була дзеркалом...» [37, с. 37].

Вправа 3. Запишіть речення. Знайдіть допущену помилку у розстановці розділових знаків.

1. «Глянувши один раз – вона буквально пропікає мене очима» [37, с.9]; 2. «Медсестра так само зачиняє двері спостерігаючи за моїми рухами» [37, с. 13]; «Нічого не розуміючи, у специфічних термінах, перегорнувши кільканадцять сторінок відкладаю картку» [37, с. 13].

Учителю варто звернути увагу, чи завжди виділяється в реченні одиничний дієприслівник, коли не виділяється.

Можна також пропонувати творчі завдання, як наприклад:

- Складіть речення на різні випадки відокремлення обставин.
- Складіть твір-роздум на тему «Чи завжди перед нами є вибір?» з уживанням відокремлених обставин. Підкресліть їх у тексті.
- Випишіть з художнього твору п'ять речень із відокремленими обставинами (це на домашнє завдання).

Мабуть, легшим для засвоєння учнями є тема «Відокремлені уточнювальні члени речення». Учні легко і швидко знаходять уточнювальні члени в реченні, пояснюють їх значення, що виражають вони. Учителю варто звернути увагу, якими розділовими знаками виділяються уточнювальні члени, чому мовці їх вживають.

При опрацюванні теми «Відокремлені уточнювальні члени речення» можна пропонувати такі вправи:

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть відокремлені уточнювальні члени речення, поясніть розділові знаки.

1. «Там, за твоїм селищем, люди вбивають одне одного» [37, с. 22]; 2. «Тоді ж, після випадку в театрі, мені видавалося, що соромитися треба...» [37, с.49]; 3. «А потім, зовсім скоро, вона померла» [37, с. 137];

Вправа 2. Запишіть речення. Поставте розділові знаки, поясніть умови відокремлення уточнювальних членів речення.

«...що я тут поруч але такий старий та потворний, що краще їй мене не бачити» [37, с. 20]; «– І я так вважаю! – підтримує розмову другий брат батька дядько Володимир» [37, с. 128];

Вправа 3. Складіть і запишіть речення, вживши наведені слова і сполуки слів у ролі уточнювальних членів речення.

До схід сонця, о третій годині, вранці, зокрема дівчата, несподівано.

Завершує вивчення розділу «Речення з відокремленими членами» традиційно тема «Узагальнення вивченого з теми «Речення з відокремленими членами». Тут варто подати зразки синтаксичного розбору речень з відокремленими членами, щоб учні самі виконували такі розбори усно і письмово. Можна дати невеликий пояснювальний диктант, у якому були б речення з різними видами відокремлених членів. Також доцільно запропонувати розв'язання тестових завдань з теми.

4.2. Особливості вивчення теми «Вставні слова (словосполучення, речення)» на уроках української мови.

«Сучасний урок української мови – поліфункціональне, багатоаспектне явище в навчально-виховному процесі. Він характеризується низкою особливостей. Найголовніша – виховання мовної особистості, національно свідомого громадянина України. На уроці реалізуються когнітивно-комунікативний діяльнісний, українознавчий, функціонально-стилістичний та інші аспекти навчання мови. Саме вони забезпечують комплексний підхід до

навчання і виховання, реалізацію найголовніших цілей – дидактично-розвивальної та виховної. На уроці розкривається краса й багатство української мови та створюються умови для їх засвоєння учнями і користування у своїй комунікативній діяльності. Уроки про багатство української мови, її роль у розвитку культури нашого народу, долученні до шедеврів світової літератури, ознайомленні з історією, традиціями свого та інших народів активно впливають на формування національно свідомої, патріотично налаштованої особистості, що з повагою ставиться до інших народів, їхніх мов та культур. Сучасний урок активно впливає на розвиток пізнавальних і творчих здібностей особистості. Він дозволяє реалізовувати ідеї когнітивної та комунікативної методик, перевести їх у практичну площину» [33, с. 16].

У школі тема «Просте ускладнене речення» є однією з найважчих. Ускладнюватися просте речення також може вставними компонентами. Їх вивчають у школі у 8 класі, зокрема в розділі «Речення зі звертаннями, вставними (словосполученнями, реченнями)». В основному школярі легко знаходять вставні слова і словосполучення в реченні, важче виокремлюють вставне речення.

Учні, вивчаючи тему «Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)» повинні засвоїти, що таке вставні слова (словосполучення, речення), групи вставних слів за значенням, виражальні можливості цих слів у мовленні. Після вивчення зазначеної теми учні мають вміти знаходити вставні компоненти, правильно розставляти розділові знаки, вимовляти вставні компоненти з відповідною інтонацією, а також ознайомитися зі вставними словами, словосполученнями, які вживають для зв'язку частин наукового тексту.

Перше, що має навчити вчитель, – це пояснити, які слова називають вставними, які є їх групи за значенням, тому учням варто записати у робочі зошити групи та приклади вставних слів. Доречним тут буде також

запропонувати презентацію. Важливим є також наголосити учням, що вставні слова, словосполучення не виступають членами речення.

Для засвоєння теми можна пропонувати такі вправи. Ілюстративний матеріал візьмемо з роману «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько.

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть вставні слова і словосполучення. Випишіть їх, розділивши на групи за значенням.

1. «По-дружньому порадив улаштуватися на роботу чи хоча б ретельно контролювати надходження на мій рахунок грошей ... і, звісно, бути «розбірливою у знайомствах і зв'язках» [37, с. 31]; 2. «Можливо, ходив на полювання? Щоправда, у міських умовах, це виглядало б дивно...» [37, с.52];

Вправа 2. Прочитайте речення. Знайдіть вставні слова, поясніть розділові знаки.

1. «Та, ймовірно, помилявся. Адже довкола точилася безупинна війна дерев, шуміло море...» [37, с. 64]. 2. «Крім наукових, я проводив безліч інших експериментів, які, безперечно, також ішли їй на користь» [37, с. 167]. 3. «Як звичайно, я проспала до дванадцятої» [37, с. 37].

Вправа 3. Запишіть речення. Поставте розділові знаки, поясніть.

1. «Ми йшли довгою чередою, завжди босі навіть у лютий мороз! і несли свічки» [37, с.90]. 2. «І буває прокидаюся в сльозах. В огидних каламутних старечих сльозах...» [37, с. 100]. 3. «Як вони жили без мене? Мабуть так само просто: дівчина готувала їжу, юнак... Можливо ходив на полювання? Щоправда, у міських умовах, це виглядало б дивно...» [37, с. 52];

Вправа 4. Запишіть речення. Знайдіть допущену помилку у розстановці розділових знаків при вставних словах, словосполученнях.

1. «Бувало – надвечір падала у ліжко зовсім знесилена» [37, с. 32]. 2. «Ще раз кинув тоскний погляд на горизонт: можливо: човняр пожартував і скоро повернеться?» [37, с.64]. 3. «Здається – їй навіть пропонували балотуватися в депутати...» [37, с. 177].

Можна пропонувати творчі завдання, наприклад:

1). Складіть і запишіть по два речення так, щоб в одному подані слова були вставними, а в іншому – членами речення.

Правда, на щастя, може, кажуть.

2). Напишіть твір на тему «Милосердя», описавши реальну історію з життя. У тексті має бути вжиті вставні слова і словосполучення. Підкресліть їх і зазначте групу за значенням.

3). Опишіть картину (на вибір), вживши вставні слова і словосполучення. Підкресліть їх і зазначте групу за значенням.

Після вставних компонентів учні вивчають тему «Вставлені конструкції». На початку розгляду цієї теми вчитель розповідає учням, чим відрізняються вставлені конструкції від вставних, наголошуючи, що вставлені конструкції не пов'язані зі змістом речення, вони уточнюють, дають додаткову інформацію про те, що говориться. Для цього вчитель наводить речення і зі вставними, і зі вставленими компонентами, а учні можуть самі розпізнавати.

Важливим при вивченні вставлених компонентів є засвоєння учнями розділових знаків, оформлення в реченні. Також треба звернути увагу учнів на інтонацію.

Можна запропонувати такі вправи при вивченні теми «Вставлені конструкції»:

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть вставлені конструкції. Поясніть їх роль у реченні.

1. «...я відповідала останнім рядком із книжки, яку на той час читала (тоді я ще могла розрізняти літери) і люди здивовано знизували плечима...» [37, с. 49]; 2. «Перед тим, як постукати в двері наступної будівлі (це був охайний котедж із веселенькими фіранками), я вмився біля джерела...» [37, с. 67]. 3. «Він попросив купити йому чарку, а розплатився – ти тільки подумай! – ось цим малюнком» [37, с. 37];

Вправа 2. Прочитайте речення. Знайдіть вставлені конструкції, поясніть розділові знаки.

1. «...нещодавно він придбав собі нове пальто (котрим, певно, був незадоволений через його високу ціну) і йому кортіло ще трохи поносити його» [37, с. 60]. 2. Зовсім мало виявлено складносурядних: «...сказала медсестра (вона перебрала на себе роль конферансьє і їй, здається, це дуже подобалося), – можлива симуляція» [37, с. 99]. 3. «Можливо, заради цього простого жесту – взяти за руку того, хто цього потребує, – я і приїхав сюди?» [37, с. 74].

Вправа 3. Запишіть речення. Поставте розділові знаки, поясніть.

«Ми йшли довгою чередою, завжди босі навіть у лютий мороз! і несли свічки» [37, с.90]. 2. «Довга розпатлана коса пшеничного кольору, довгі, рівні й засмагли чи просто – смагляві? ніжки в білих гольфах...» [37, с. 155]. 3. «І ще це я теж запам'ятала! знайома краватка на стільці, стара картата сорочка...» [37, с. 46];

Вправа 4. Запишіть речення. Знайдіть допущену помилку у розстановці розділових знаків при вставлених конструкціях.

1. «У нього сиве волосся, охайна трикутна борідка: він мені нагадує Реріха і світлі, майже прозорі очі» [37, с. 13]. 2. «Хоча був ранок і біля кас народу було не так уже й багато, навіть ці троє людей я це відчуваю шкірою дивилися на мене з неприхованим подивом» [37, с. 32-33]. 3. «Сівши навпроти рухи його були різкими та елегантними водночас він закрив ногу на ногу...» [37, с. 3].

На домашнє завдання можна запропонувати вправу:

- Випишіть з художнього твору речення зі вставленими конструкціями. Поясніть розділові знаки.

На останньому уроці з цієї теми «Узагальнення вивченого з теми «Речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями)» варто запропонувати диктант із вставними і вставленими конструкціями. Можна також – виконання тестових завдань на закріплення вивченого.

ВИСНОВКИ

Предметом аналізу виконаної магістерської роботи були прості ускладнені речення. Ці речення поширені в художньому мовленні, де вони ускладнені відокремленими членами: означеннями, прикладками, обставинами, додатками, уточнювальними членами. Активно застосовують семантико-стилістичні можливості зазначених ускладнювальних компонентів письменники у своїх художніх текстах. Поширені речення з відокремленими членами, вставними і вставленими конструкціями у прозових творах сучасної української письменниці Ірен Роздобудько.

Велику кількість відокремлених членів знаходимо в романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько. Найбільше ми зафіксували відокремлених означень та обставин. Виявлено різні види відокремлених означень: узгоджені прикметникові означення, неузгоджені прикметникові означення, прикметникові звороти, означення, виражені дієприкметником і дієприкметниковим зворотом. Наші спостереження виявили, що у творі найчастіше відокремлюються означення, виражені дієприкметником і дієприкметниковим зворотом. Найчастіше відокремлення відбувається, коли дієприкметниковий зворот знаходиться після пояснюваного слова, наприклад: «Такий собі чоловік, *захоплений невідомою мені наукою*»; «Малюнок, *виконаний олівцем*, справді справляв враження». Менше знайдено поширених відокремлених означень, виражених прикметниковим зворотом («Монолог скидався на строкату ковдру, зшити з окремих клаптів (це дієприкметниковий зворот). Усі вони були різного розміру, *різноманітні за візерунками* (це прикметниковий зворот)»).

В аналізованому романі простежуємо емоційно-експресивні навантаження поширених відокремлених означень, наприклад: «Потім я прощалася і йшла, *сповнена нової енергії, готова знову зануритися в метушню*, що вирувала за їхнім напівпрозорим гайком».

У проаналізованому романі небагато виявлено відокремлених прикладок: коли прикладка стосується особового займенника («Ось воно, *це відчуття*, що

спустошує і несе спокій»); коли поширена прикладка (загальна назва) стоїть після пояснюваного слова («Згодом сестра-хазяйка, – *огрядна тітонька в синьому халаті*, – заносить у кімнату електричний чайник»).

Небагато зафіксовано відокремлених додатків («А що в мене є, *крім життя?..*»; «Я просто не знав, як маю поводитися, *особливо в старших класах*»).

У результаті аналізу виокремлено у проаналізованому романі велику групу поширених відокремлених обставин, виражених дієприслівниковим зворотом: Ірен Роздобудько вживає відокремлені обставини з різною стилістичною функцією, часто із зображально-виражальною, з метою точної, влучної характеристики («Заговорив швидко, досить гарною мовою, *дивлячись кудись вгору, ніби зчитуючи оповідання*, що було надруковано на стіні позад мене...»). Обставини виражають емоції, тривогу, напруження: «Я біг, охопивши голову руками. Жах змінився люттю... *Тамуючи біль*, я підвівся і сів».

Поширені в романі також відокремлені уточнювальні члени речення, найчастіше уточнюються обставини місця та часу, наприклад: місця – «Там, *за твоїм селищем*, люди вбивають одне одного»; «...що я тут, *поруч,...*»; час – «Тоді ж, *після випадку в театрі*, мені видавалося, що соромитися треба...».

Як виявив здійснений аналіз, у романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько часто вживає вставні і вставлені конструкції. Розглянувши семантику вставних слів, виявлених у романі, ми виділили такі їхні семантико-функціональні різновиди: 1) оцінка того, про що йдеться, з погляду його достовірності: вираження впевненості у чомусь, ймовірність, вірогідність: справді, зрозуміло, звісно, звичайно, безперечно, та ін. («*Щоправда*, у міських умовах, це виглядало б дивно...»; «Та, *ймовірно*, помилявся.»); невпевненості у чомусь, припущення, намір: може, можливо, певно, напевно, видно, здається, як здається, очевидно, здавалося б та ін.: («Як вони жили без мене? *Мабуть*, так само просто»; «*Можливо*, ходив на полювання?»); 2) звичність інформації, фактів, що повідомляється мовцем: буває, бувало, трапляється, як водиться та ін. («*Бувало*,

надвечір падала у ліжко зовсім знесилена»; *«Як звичайно, я проспала до дванадцятої»*; 3) вираження емоційної оцінки самим мовцем, зазначення своїх почуттів, відчуттів: на жаль, на щастя, шкода, сором, як на лихо, як на зло та ін. (*«Як дивно, це сталося саме на цій новій роботі. Уперше в мені зародилась цікавість»*); *«Однак, на щастя, дивні господарі нарешті почали клювати носом»*); 4) вказівка на джерело повідомлення: на мій погляд, по-моєму, по-твоєму та ін. (*«Як на мене, тут потрібне незначне терапевтичне втручання»*); 5) порядок висловлень, думок, певна пов'язаність між ними: по-перше, з одного боку, з того боку, з іншого боку та ін. (*«Вітри крутили мною, несли, розбивали вщент... і, нарешті, винесли на середину»*); *«Ньютон, до речі, взагалі говорив із величезними труднощами»*; 6) активізація думки, що висловив мовець: правду кажучи, скажімо (*«Відверто кажучи, я злякався. «Чи не було це дивним, скажімо, для її батьків, сусідів?»*); *«Пригадуєте, років зо два тому її світлини не сходили зі шпальт різноманітних журналів»*); 7) підсумок сказаного, узагальнення: отже, таким чином, значить, одним словом, загалом кажучи та ін. (*«Загалом, багато що справдилося...»*); *«Поруч із ним ніхто не сидів. Отже, нема про що говорити»*).

Крім вставних слів і сполучень слів, вставними можуть бути цілі речення. Вони можуть бути оформлені як двоскладні й односкладні, повні чи неповні, поширені чи непоширені речення. Найпоширенішими за структурою в романі є вставні двоскладні речення з підметом-займенником: я бачив, я чув (*«Невдовзі познімаю їх, міркую я, заміню на кілька справжніх вазонів»*); *«Добре, вирішив я, нехай хитрує й далі...»*. Або вставні односкладні речення – безособові та інфінітивні: мені здається, нам усім здавалось, мені уявлялось та ін. (*«А потім, мені видалося, пішла»*); *«...стоптані сандалі, котрі, як мені здалося, занадто дитячі для дівчинки десяти чи одинадцяти років...»*).

У романі Ірен Роздобудько «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» поширеним синтаксичним явищем є вживання вставлених компонентів. Власне, майже на кожній сторінці твору можна знайти вставлені конструкції, які найчастіше письменниця виділяє дужками або тире з обох

боків. Як виявили наші спостереження, Ірен Роздобудько в романі вживає всі структурні різновиди вставлень: вставлені слова, сполучення слів і речення. Провівши підрахунки, зазначимо, що найбільше виявлено вставлених речень, («...я відповідала останнім рядком із книжки, яку на той час читала (*тоді я ще могла розрізняти літери*) і люди здивовано знизували плечима...»).

Розглянувши структуру складних вставлених речень, зазначимо, що найчастіше вони є складнопідрядними, наприклад: «Можливо, заради цього простого жесту – *взяти за руку того, хто цього потребує*, – я і приїхав сюди?».

З метою подачі об'ємної, ширшої інформації авторка вживає кілька вставлених речень, навіть уривки. Знаходимо також речення, у яких введено кілька вставлень, як наприклад: «А якщо це осінь і з боку Піспали (*це найпрестижніший район у Тампере – на березі озера, де мешкають письменники й актори*) лине запах прілих соснових голок, грибів та синьої-синьої води (*від цього яскравого кольору навіть зводить зуби*) – такий повітряний коктейль замінює мені цілу упаковку вітамінів».

Особливістю творчої манери Ірен Роздобудько є те, що вставлені речення за інтонацією можуть бути окличними («Він попросив купити йому чарку, а розплатився – *ти тільки подумай!* – ось цим малюнком»), питальними («Довга розпатлана коса пшеничного кольору, довгі, рівні й засмаглі (*чи просто – смагляві?*) ніжки в білих гольфах...»).

Отже, в романі «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» Ірен Роздобудько з метою точного опису, влучної характеристики зображуваного часто вживає відокремлені члени речення, вставні і вставлені конструкції, надаючи їм різноманітних функціональних навантажень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. Бабій І., Свистун Н. Теоретико-методичні засади навчання синтаксису і пунктуації української мови у вищій школі в контексті сучасних європейських орієнтирів / Підготовка вчителя-філолога у педагогічному вищому навчальному закладі: монографія / за ред. В. Мельничайка, Л. Струганець. Тернопіль: Осадця Ю. В., 2017. С. 51-75.
2. Бабій І.М., Свистун Н.О. Синтаксис складного речення і пунктуація. Самостійна та індивідуальна робота (для очного та дистанційного навчання): навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2024. 200 с.
3. Бабій І.М., Свистун Н.О. Синтаксис сучасної української мови: самостійна та індивідуальна робота. Словосполучення. Просте речення. Просте ускладнене речення: навч. посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 192 с.
4. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2005. 270 с.
5. Беляєв О.М. Сучасний урок української мови. Київ: Рад. шк., 1981. 176 с.
6. Беляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення української мови в школі: посібник для вчителів. Київ: Рад. шк., 1987. 247 с.
7. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
8. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст: вибрані праці. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
9. Дика Н.М. Вивчення синтаксису в загальноосвітніх навчальних закладах як лінгводидактична проблема. *Проблеми державного будівництва в Україні*. 2011. Вип. 19. С. 160-163.
10. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. 218 с.

11. Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови: посібник для учнів. Київ: Рад. школа, 1985. 199 с.
12. Дудик П.С. Стилiстика української мови: навч. посiбник. Київ: ВЦ «Академія», 2005. 368 с.
13. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
14. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.
15. Єрмоленко С.Я., Биби́к С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
16. Житар І., Матвійчук Т. Синтаксис і пунктуація: навч. посібник. Тернопіль: Вид-цтво «Підручники і посібники», 2008. 240 с.
17. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Рідна мова: підручник для 8 кл. загальноосвіт., навч. закл. Київ: Генеза, 2008. 240 с.
18. Златів Л. М., Тимочків М. М. Уроки рідної мови. 8 клас. Книга для вчителя. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 184 с.
19. Історія української літератури: ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посібник: у 3 т. / за ред. В.І. Кузьменка. Київ: ВЦ «Академія», 2017. Т. 3. 2017. 544 с.
20. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови : підручник для вузів. 3-є вид., доп. і переробл. Київ: Вища школа, 1987. 352 с.
21. Кононенко В. Прагматика художнього тексту: пошуки новостилію: монографія. Київ; Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2021. 365 с.
22. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: навч.-метод. посібник. Львів, 2018. 202 с.
23. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посібник. 2-ге вид. Київ: Знання, 2008. 423 с.
24. Крупа М.П. Лінгвістичний аналіз художнього текст. Тернопіль: Підручники і посібники. 2005. 416 с.

25. Марко В.П. Аналіз художнього твору: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2013. 280 с.
26. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 463 с.
27. Мельничайко В.І., Пентиліук М.І., Рожило Л.П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. Київ: Рад. шк., 1982. 216 с.
28. Методика викладання української мови в середній школі: навч. посібник / Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. / За ред. Олійник І.С. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вища шк., 1989. 439 с.
29. Методика навчання рідної мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт., 2005. 245 с.
30. Новікова О.О. Структурно-семантичні особливості вставних конструкцій у художніх текстах сучасних українських письменників. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 11. Т.1. С. 41-47.
31. Пентиліук М.І. Проблема уроку української мови в сучасній лінгводидактиці. *Педагогічні науки*. 2007. 45. С. 81-84.
32. Пентиліук М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. №8. С.5-9.
33. Пентиліук М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 1. С.15-20.
34. Підготовка вчителя-філолога у педагогічному вищому навчальному закладі: монографія / за ред. В. Мельничайка, Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2017. 420 с.
35. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі навчально-методичний посібник. Харків, 1996. 134 с.
36. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник для унів. 2-е вид. Київ: Либідь, 1993. 248 с.
37. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя. Роман. 3-є вид. Київ: Нора-Друк, 2015. 223 с.

38. Русанівський В.М. Семантична глибина слова. *Мовознавство*. 1991. № 2. С. 3-7.
39. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – Київ, 2006. 716 с.
40. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: навч. посібник/ І. І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. Київ: Вища шк., 1994. 670 с.
41. Синтаксис української мови: на перетині традицій та інновацій. Ніні Василівні Гуйванюк: колективна монографія / за заг. редакцією О. В. Кульбабської. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 592 с.
42. Степаненко М.І. Просторові поширювачі в структурі простого речення: монографія. Полтава: АСМІ, 2004. 342 с.
43. Сучасна українська літературна мова / за ред. акад. І.К. Білодіда. Стилїстика. Київ: Наукова думка, 1973. 438 с.
44. Сучасна українська літературна мова / за ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища шк., 1994. 415 с.
45. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник /А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева та ін. Київ: Знання, 2010. 374 с.
46. Сучасна українська мова / за ред. О.Д Пономарева. Київ: Либідь, 1997. 400 с.
47. Українська мова: Енциклопедія. 2-ге вид., доп. Київ: «Укр. енциклоп.» ім. М.П. Бажана, 2004. 677 с.
48. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 248 с.
49. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови: посібник для вчителя. Київ: Рад. шк., 1991. 160 с.

50. Христіанінова Р.О. Формування культури мовлення у процесі вивчення синтаксису // Про деякі актуальні питання української мови і методики її викладання в педвузі. Бердянськ, 1995. С. 39-46.
51. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.